

ANADOLU'DA MÖ 2. BİNDE ÜRETİLEN ÇİVİ YAZILI VE
HİYEROGLİFLİ MADENİ ESERLER
*METAL ARTIFACTS WITH CUNEIFORM AND HIEROGLYPHIC
INSCRIPTIONS PRODUCED IN ANATOLIA IN 2ND MILLENIUM B.C.*

Kurtuluş KIYMET

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assist. Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Arts and Science, Department of History

kurtuluskiymet@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5013-5494

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
3/1, Mart - March 2021 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **15.02.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **16.03.2021**
Sayfa-Pages : **189 – 233.**

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: KIYMET, Kurtuluş, “Anadolu’da MÖ 2. Binde Üretilen Çivi Yazılı ve Hiyeroglifli Madeni Eserler”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/1, Mart 2021, ss. 189 – 233.

OANNES
Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
3/1, Mart - March 2021
189 – 233
Makale Türü: Araştırma Makalesi

ANADOLU'DA MÖ 2. BİNDE ÜRETİLEN ÇİVİ YAZILI VE
HİYEROGLİFLİ MADENİ ESERLER
*METAL ARTIFACTS WITH CUNEIFORM AND HIEROGLYPHIC
INSCRIPTIONS PRODUCED IN ANATOLIA IN 2ND MILLENIUM
B.C.*

Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş KIYMET

Öz

Anadolu'da MÖ 2. bine ait, hiyeroglif yazılı ve çivi yazılı bazı madeni eserler bulunmuştur. Bunların bir kısmı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na, büyük bir kısmı da Hitit Devleti dönemine tarihlenmektedir. Çoğu tunçtan üretilen bu eserler arasında gümüş ve altın olanları da vardır. Yazıtlı madeni eserlerin büyük bir kısmını mühürler ve kaplar oluşturmakta, adak eşyası olarak kullanılan silahlar ve aletler de bulunmaktadır. Bu eserlerin üzerinde yer alan çivi yazılı ve hiyeroglif metinler kısa olup etraflı tarihi bilgiler vermekten yoksundur; bu kapsama girmeyen tek eser, Boğazköy'de bulunan tunç tablettir. Bu eserlerden bazılarının buluntu yeri bilinmemekle birlikte, tamamının Anadolu kökenli olduğu öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Madeni Eserler, Çivi Yazısı, Hiyeroglif, Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Hititler.

Abstract

Some metal objects with cuneiform and hieroglyphic inscriptions had been found in Anatolia. Some of them are dated to the Assyrian Trade Colonies Period, most, to the Hittite Period. Most of these metal objects are produced of bronze; however, there are also silver and gold items. Most of the inscribed metal objects include seals and vessels; weapons and tools build a smaller group. Cuneiform and hieroglyphic texts on these objects are short, without any extensive historical information; the bronze tablet found in Boğazköy is the only object out of these. The original places of some of these artefacts are still unknown; however, their origins are supposed to have been Anatolia.

Keywords: Metal Objects, Cuneiform, Hieroglyph, Assyrian Trade Colonies Age, Hittites.

Extended Abstract

Some metal artifacts with cuneiform and hieroglyphic inscriptions had been found in Anatolia dating back to 2nd millenium BC. Some of them are dated to the Assyrian

Trade Colonial Period and most, to the Hittite Period. Most of these metal objects are produced of bronze; however, there are also silver and gold items. Most of the inscribed metal artifacts are seals and bowls and there are also weapons and tools used as votive objects. While the only items that survived from the Colonial Period were weapons, they were more diverse in the Hittite Period. There are very few works bearing both forms of writing. Cuneiform and hieroglyphic texts on these objects are short, without any extensive historical information; the bronze tablet found in Boğazköy is the only object out of these and is known for its contribution to the historical geography of Southern Anatolia. Hieroglyphic texts are slightly longer in bowls and discussions are ongoing about their perceptions and chronology. Especially the hieroglyphs on the Ankara² Silver Bowl have sparked discussions about both the history of Luwian hieroglyphs and the historical geography debate. The main significance of the silver deer rhyton, which bears a short hieroglyph, is due to the fact that the scene at the mouth allows comparison with the cuneiform texts. The scenes on the bowls are among the major sources of Hittite depiction. Seals, on the other side, are philologically valuable because of the names they bear on them. One of the documents that give the most solid evidence in dating, thanks to its in situ preservation and the inscription on it, is the spearhead of Anitta. Although the original location of some of these artifacts is unknown, it has been suggested that all of them are of Anatolian origin.

Only cuneiform texts can be seen in the metalworks dated to the period of Assyrian Trade Colonies. These are the spearhead of Anitta, two spearheads (Anum-Hirbi's metal weapons), and the sword of Diyarbakır. The cuneiform metalworks dated to the Hittite Age consist of the sword of Boğazköy, Ortaköy bronze artifacts (ax and spearheads), bronze ax whose origin is unclear (where it was found is unknown), a pitchfork (hayfork), a bronze tablet, an Alacahöyük seal and Tarkondemos seal. Hieroglyphs were used more in the metalworks from the Hittite Period to the present day. Metalworks with hieroglyphic inscriptions from this period are rithons, bowls, and seals. These should include a bronze pendant tip, a silver ingot, and a gold disc preserved at the Oriental Institute Museum in Chicago. It is unclear where the Chicago disk is originated, and it is controversial whether it is a Hittite artifact since it has the characteristics of Eastern Mediterranean Art as well as Hittite Art.

As stated above, the evidence that cuneiform was written on the metal dates back to the beginning of the 2nd millennium BC in Anatolia. Hieroglyphics have not been found on metal objects during this period. However, given the ongoing discussions about the age of Anatolian hieroglyphs, it is not impossible to find metalworks with hieroglyphic inscriptions in the Assyrian Colony Period. The finds that support this idea are the hieroglyphs seen on some vases found in Kültepe and dated to that period. If hieroglyphs were used at the beginning of 2nd millennium BC, it can be expected to have been written with hieroglyphs, at least on metal seals, during the establishment of the Hittite State. The Hittites adopted cuneiform writing from Northern Syria during the reign of Hattušili I. During this period, clay tablets were used. Since the discovery of cuneiform writing on metalworks during the Assyrian Colony Period, numerous metals may have been used to write cuneiform since the foundation of the Hittite State.

It may be questioned whether writing on metalworks had a religious-ritual meaning in the Hittites. In the Hittite period, cuneiform and hieroglyphs were used both on everyday objects and religious works. The use of writing on objects in daily use, such as seals, is related to a practical reason, such as showing the seal owner. However, it can be considered whether the inscription engraved on votive objects has religious meaning. If writing has been seen as a way of communicating with God and the Gods, it is also important to engrave the words to be conveyed to God in metalworks made for religious purposes. At the beginning of these words comes the name of the person presenting the offering. However, votive objects are not just made of metals, therefore, the question arises whether writing on a metal votive object has a special significance.

Perhaps the idea that was intended to be conveyed (mostly who presented the offering) was scraped into a durable substance such as metal, which was hoped to be permanent and frozen almost forever. The concept of a long-term preservation of the idea through writing is reinforced by using the durability of metal.

Metal pots are used both in the cult and at the palace. Although it is not clear which metal will be preferred in the construction of a pot type, some trends have been determined in this regard. Silver and bronze were used in the production of the cult paraphernalia mentioned in this article. Of these, precious metals such as gold and silver for animal-shaped pots are especially preferred because they are cheap for technological reasons. Gold, which is not affected by air and water, is a shiny metal that is suitable for forging, does not tarnish and rust, and silver is also a bright and easily formed metal that is very resistant to rusting and oxidation. Such features must have made both metals the main candidates for use in objects made for the Gods. In addition, the Hittites' access to silver was relatively easy. About 70-80 percent of the silver mines known today are under the Hittite rule. The reason why the Hittites did not use iron tools widely, although they knew iron, was not due to a technological deficiency, but entirely due to economic reasons. When iron is heated and ready for processing, a large number of specialist blacksmiths need to work at the same time, since it is necessary to process all of them before they cool down.

Giriş

Hititler yazı yazmak için farklı maddelerden yapılmış nesnelere kullanmışlardır. Madeni nesnelere bunlar arasındadır. Dini içerikli olsun veya olmasın günümüze küçük bir miktarı ulaşabilen bu madeni eserler üzerinde hem çivi yazısının hem de hiyeroglifin kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda MÖ 2. binde Anadolu'da kullanılmış çivi yazılı ve hiyeroglif yazılı madeni nesnelere sıralanmıştır. Bunların büyük bir kısmı mühürlere oluşmaktadır. Mühürlerin üzerindeki isimler mülkiyeti ifade etmektedir ve bu isimleri Tarkondemos Mührü örneğinde olduğu gibi başka yazılı belgelerde geçen tarihsel varlığı kanıtlanmış şahıslarla karşılaştırma imkânı vardır. Öte yandan hiyerogliflerin okunuşu hemen her zaman sorunludur ve birbirinden çok farklı tercümelemleri sürülebilmektedir.

Bir adet tablet, mühürler ve hiyeroglifli diğer madeni eserler başlığı altında (2.3.) sıralanan kurşun levha, tunç kolye ve gümüş külçe, günlük kullanım amaçlı nesnelere gibi görünmektedirler. Bunların dışındakiler (tören kapları, adak nesnelere) dinsel içeriklidirler ve yapımlarında gösterilen özen açıkça fark edilmektedir. Bütün yazıtlı madeni eserler arasında Hitit tarihi ile ilgili tartışmalara en fazla katkı sağlayanı tunç tablettir. Diğerleri de hem kral isimlerini hem de Hitit tarihinden bilinen Walwaziti, Taprammi gibi görevli isimlerini taşımaktadırlar. Bu madeni eserlerde görülen krallar, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen Anum-Hirbi ve Anitta ile başlayıp, Hitit döneminde IV. Tuthaliya ile bitmektedir. Eski Hitit dönemi krallarından Ammuna ve eğer ileri sürülen fikirler doğru ise Orta Hitit döneminden I./II. Tuthaliya ve II./III. Tuthaliya gibi krallar da bunlar arasındadır.

Makalede bütün yazıtlı madeni eserler doğal olarak çivi yazılı ve hiyeroglif yazıtlı olanlar olmak üzere iki başlık altında toplanmışlardır. Her bir eser, üzerindeki yazıtlarla birlikte tanıtıldıktan sonra değerlendirme bölümünde Anadolu'da en eski yazıtlı madeni eserlerin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na kadar uzandığı ifade edilmiş ve Hitit Çağı'nda yazının madeni eserlerde kullanımının ne kadar eskiye uzanabileceği tartışılmıştır. Ardından, elimizde bulunan yazıtlı madeni eserlerin çoğunluğunun dini içerikli olmasından hareketle Hititler'de dini-ritüel açıdan madeni eserlerde yazıyı kullanmanın özel bir öneminin olup olmadığı tartışmaya açılmıştır; bununla birlikte bu konuda yeterli veri olmadığı şimdiden söylenmelidir. Son olarak adak nesnelere yapıldıkları madenle olan ilişkileri değerlendirilmiş olup, bu eserlerin yapımında hangi madenin kullanılacağı konusunda belirli bir eğilimin olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmış; bu konuda dini ve ekonomik sebepler açısından bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Çivi Yazılı Eserler:¹

Anitta'nın Mızrak Ucu:

1954 yılı Kültepe kazılarında bulunan tunç hançer üzerinde Eski Asur lehçesiyle "kral Anitta'nın sarayı" yazmaktadır. Üzerinde yazıtın yanı sıra bir de ay sembolü bulunmaktadır. Bu mızrak ucu höyükte resmi depo binasında açığa çıkarılmıştır ve kârumun Ib katıyla çağdaştır².

İki Mızrak Ucu (Anum-Hirbi'nin Madeni Silahları):

Kahramanmaraş'a bağlı Hasancık köyünde bulunan ve tunçtan yapılmış iki mızrak ucunun üzerindeki Akadca çivi yazısı, Eski Asur yazısı ile özdeştir. Birinin üzerinde "Anumhirwi", diğesinde ise "Anumhirwi'nin (malıdır)" yazmaktadır. Bu isim Koloni Çağı'ndan tanıdığımız Kültepe'de bulunan meşhur mektubun sahibi Anum-Hirbi'dir³.

Diyarbakır Kılıcı:

1.09 m. uzunluğunda kabzası iki adet aslanla süslenmiş tunç bir kılıçtır. Aslan tasvirlerinin yanı sıra, asılmasına yarayan kabzadaki delik ve üzerindeki yazıt, kılıcın bir adak nesnesi olduğu göstermektedir. Üzerindeki Eski Asur lehçesindeki yazıt nedeniyle MÖ 1800 civarına tarihlenir, yazıt şöyledir:

"Azizum'un oğlu Luluanum, kendi hayatı ve çocuklarının hayatı için beyi, Huteşalum'un efendisine (tanrıya), 12 mina (ağırlığında) bir kılıç adadı."⁴

¹ Çorum'un Alacahöyük ilçesi Büyükhırka köyünde bulunan kurşun tablet sureti bu makaleye dâhil edilmemiştir. Bu suret Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait bir tabletin üzerine kurşun dökmek yoluyla yapılmıştır, ancak çok sonraki bir zamana aittir. Ya demir devrinden Osmanlı Devleti'ne kadar olan bir zaman dilimine ya da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine tarihlenmektedir. Tablet kendisi mevcut değildir. Bu tür suretler 19. yüzyılda Anadolu'da eski eser pazarında dolaşımdadır: Taş – İpek, 2015: 185 vd.

² Balkan, 1955: 25-26; Özgüç, 1956: 29 vd.; Özgüç, 1999: 55-56, Lev. 107, 1a-c.

³ Donbaz, 1998: 174, 178 vd.

⁴ Güterbock, 1965: 197 vd.

Boğazköy Kılıcı:

1991'de Boğazköy'de sur dışında Aslanlı Kapı yakınlarında bulunmuştur. Tunç kılıcın uzunluğu 79 cm.'dir. Üzerindeki Akadca yazıtta şunlar yazmaktadır:

“Büyük kral Duthaliya Aşšuwa ülkesini yerle bir ettiği zaman, bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısı'na adak olarak sundu”.

Çoğul ifadenin kullanılması (GİR^{HL.A}) nedeniyle kılıçların birden fazla olması beklenmelidir. Çivi yazısı işaretlerinin Orta Hitit özellikleri göstermesi ve Aşšuwa seferinden söz etmesi sebebiyle, adı geçen kral I./II. Tuthaliya'dır. Bir taraftan kaya anıtlarındaki kılıç tasvirleri bir taraftan Kastamonu'dan yazısız başka bir kılıç Anadolu'da bu silahların üretildiği göstermektedir; bu nedenle yazıtlı kılıç çok büyük ihtimalle adak olarak sunulmak üzere Hattuša'da üretilmiştir⁵.

Ortaköy Tunç Eserleri (Balta ve Mızrak Uçları):

Şapinuwa şehri üst terasının güneydoğu kenarında dini nitelikli iki yapı olan C ve D binalarında, üzerinde LUGAL.GAL “Büyük Kral” yazan tunç balta ve orak biçimli mızrak uçları açığa çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra Ortaköy'ün diğer yazılı belgeleri Hitit büyük kralı ve kraliçesinin (II./III. Tuthaliya-Taduhepa) burada ikamet ettiğini kanıtlamaktadır⁶.

Kökeni Belirsiz Tunç Balta:

25 cm. uzunluğundaki tunç baltanın nereden geldiği belirsiz olup özel bir koleksiyonda yer almaktadır. Üzerinde tek satırlık Akadca yazıt enlemesine yazılmış olup, baltanın sağ ve sol kenarlarına neredeyse bitişiktir:

“Tabarna Ammuna, Büyük Kral. Doğru sözlerini her kim değiştirirse, ölecektir”⁷.

Eski Hitit Çağı kralı Ammuna'ya ilişkin çok az sayıdaki belge arasında yer almaktadır⁸.

Yaba:

Sivas'ın Yıldızeli ilçesinde Karacaören köyü yakınlarında bulunan iki adet yabadan bir tanesi üzerinde kısa bir yazıt yer almaktadır⁹. Üç çatalı tunç yaba 44,4 cm uzunluğundadır. MÖ 13. yüzyıla tarihlenmektedir, ancak gerçek buluntu yeri belirsizdir. Yaba üzerindeki Sumerogram şu şekilde okunmuştur: URUDUGAG.KISLAH “yaba, dirgen”. GAG, “kazık” anlamına gelirken, KISLAH, “harman yeri” anlamındadır. Böylece Hitit Çağı'nda tarımla ilgili araçların üzerinde de çivi yazısı bulunabileceği anlaşılmıştır. Bir tarım aleti olan ve hasat sonrası ortaya çıkan tahıl saplarının toplanması ve dağıtılmasında kullanılan yaba (dirgen)¹⁰, tarım dışında tanrıların sembolü olarak, savaşta ve

⁵ Ünal – Ertekin, vd., 1990-1991: 46 vd.; Ünal, 1993a: 727 vd.; Ünal, 1996: 59-60; Ünal, 2018: 483-485.

⁶ Süel – Süel, 2004: 231; Süel, 2005: 698; Süel – Süel, 2006: 18-20. Süel, 2008: 462, 467, 473-474.

⁷ Salvini, 1993: 85 vd.

⁸ Klengel, 1999: 73-74.

⁹ Yalçıklı, 2000: 113 vd.

¹⁰ Tekin, 2018: 208.

alet olarak (Iliada'ya göre (I, 463-464) etlerin kızartılmasında) kullanılmaktadır¹¹. Anadolu'da en eski örnekleri MÖ 2. binin başlarına tarihlenmektedir. Hitit tapınak envanterlerinde bu tür bir kült aleti bulunmamaktadır, ancak tapınak görevlileri ile ilgili bir direktif metninde "hububatlarınızın hepsini alırlar ve onları tanrıların ambarlarına boşaltırlar"¹² ifadesi görülmektedir¹³. Sivas'ta bulunan bu iki yaba bir tapınağa ait olsa bile tarımsal amaçlarla, bununla birlikte tapınakta kütle ilgili ritüeller sırasında da kullanılabilceği akılda tutulmalıdır.

Tunç Tablet:

Hititler'in maden üzerine yazı yazdıkları Hititçe kil tabletlerden bilinmektedir. Hattuşa'da 1986'da bulunan tunç tablet bu konuda elimizdeki tek örnektir. Boğazköy'de Yukarı Şehir'de Yerkapı surlarının iç cephesinde ve Sfenksli Kapı'ya yakın bir yerde açığa çıkarılmıştır. Tablet uzun kenarı 35 cm, kısa kenarı ise 23.5 cm. olup 5 kg. ağırlığındadır. Üst kısa kenarda zincirlerin geçirildiği iki adet delik bulunmaktadır. Zincirlerin her biri 31 cm. uzunluğunda ve on üç parçadan oluşmaktadır. Her iki yüzü de yazılı olan tablet dört sütunludur ve toplamda 352 satır mevcuttur¹⁴. Günümüzde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan tabletin çivi yazısı işaretleri levhanın üzerine tunçtan daha sert bir kalemle kazınmış olmalıdır¹⁵. Aynı tableten yedi adet yapıldığı ve bir tanesinin Kurunta'nın Tarhuntaşa'daki sarayında muhafaza edildiği tabletin kolofonunda yazmaktadır¹⁶.

Tunç tablet, içeriğinde başka madenler de olmakla birlikte çoğunlukla bakır ve kalaydan oluşmaktadır. Yüzde 31.64 ile yüzde 37.83 arası bir kalay oranına sahiptir ve bu, Eski Yakınoğuş'da sık rastlanan bir durum değildir. Hitit metinlerine göre kalay adak değeri olan nesnelere kaplamak için de kullanılmaktadır. Bu kadar yüksek kalay oranı tabletin görünüşünü gümüşe benzetmek, onu daha parlak göstermek amacıyla yapılmış olabilir. Kalay gibi nadir ve değerli metaller kullanmak nesnelere ritüel önemini artırmaktadır. III. Hattuşili ile II. Ramses arasındaki barış antlaşması da gümüş bir tablete yazılıp Mısır'a gönderilmiştir. Muhtemelen IV. Tuthaliya ile Kurunta arasındaki antlaşma sadece politik açıdan önemli değildi, dini bir değere de sahipti¹⁷. Aynı tableten yedi adet yapıldığı ve bunlardan altısının Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı başta olmak üzere çeşitli tanrıların huzuruna konduğu kolofonda ifade edilmektedir¹⁸.

¹¹ Yalçıklı, 2000: 123 vd.

¹² Süel, 1985: 79.

¹³ Yalçıklı, 2000: 128.

¹⁴ Neve, 1988: 266-268; Otten, 1988a; Otten, 1988b: 271-277; Dinçol – Dinçol, 2005: 1 vd. Antlaşmanın çevirileri ve bibliyografya için ayrı bkz. Beckman, 1996: 108 vd.; Karauğuz, 2002a: 93-106.

¹⁵ Ünal, 2002: 188.

¹⁶ Ay. IV 44-51.

¹⁷ Zimmermann vd., 2010: 227-228. Kalay tunç yapımında kullanıldığı için ekonomik anlamda önemlidir. Buna ek olarak ritüel açıdan da değeri olduğu Hitit büyü ritüellerinden anlaşılmaktadır. Diğer metaller kadar sık geçerse de başta Ambazzi'nin ritüeli olmak üzere kalay, diğer bazı metaller ve taşlarla beraber hastalığı ortadan kaldırmak amacıyla bir tür aracı olarak kullanılmaktadır: Alparslan – Doğan-Alparslan, 2009: 185 vd.

¹⁸ Ay. IV 44-51.

IV. Tuthaliya ile Tarhuntaşsa kralı Kurunta arasındaki antlaşmayı içeren metin Hitit tarihi ve tarihi coğrafyası hakkında pek çok tartışmayı doğurmuştur. Bir taraftan tunç tablet ve onunla aşağı yukarı aynı zamanda bulunan kimi Boğazköy mühürleri¹⁹, diğer taraftan Hatip kaya anıtı²⁰, Kurunta adlı bir Hitit kralının varlığını ortaya koymuştur. Bunlara ek olarak Tarhuntaşsa ülkesi²¹ ile yapılan diğer antlaşmalar²² ve Hattuşa Yukarı Şehir'deki II. Suppiluliuma dönemine tarihlenen Hiyeroglifli Oda'daki yazıt da²³ adı geçen ülkenin Geç Tunç Çağı'nda Hitit dünyasında taşıdığı önemi açığa vurmaktadır.

Alacahöyük Tunç Mührü:

Sfenksin arkasındaki sondajda bulunan, sapı askı delikli damga mühürdür. Yüzeyde süsler ve çivi yazısı ile "hayat" anlamında iki adet TI işareti görülmektedir²⁴.

Tarkondemos Mührü:

Aşağıda hiyeroglifli eserler bölümünde (2.2) incelenecektir. Hem çivi yazılı hem de hiyerogliflidir.

Hiyeroglifli Eserler:

Riton ve Kâseler:

Üzeri yazıtlı madeni eserler arasında kaplar hem üzerlerindeki yazıt ve tasvirler hem de biçimleri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Geç Tunç Çağı'nda Anadolu'da bol miktarda madeni kap üretildiği arkeolojik ve filolojik belgelerden anlaşılmaktadır. Kastamonu-Kınık buluntuları, Chicago grubu, Norbert Schimmel koleksiyonu ve Şarkışla grubu, kapları da içeren belli başlı madeni eser toplulukları arasındadır²⁵. Bunlara başka buluntular da eklenebilir²⁶. Bu arkeolojik belgeler Hitit çivi yazılı metinlerinde bahsi geçenlerin²⁷ çok az bir kısmıdır. Maşat Höyük'ten bir envanter metni (HKM 108 üst kenar 1), sadece bu yerleşim yerinde kullanılan on üç adet gümüş

¹⁹ Otten, 1988a: 4-5; Dinçol – Dinçol, 2005: 5.

²⁰ Bahar, 1996a; Bahar, 1996b; Dinçol, 1998; Dinçol – Dinçol 1996; Karauğuz, 2002c: 73-76; Ehringhaus, 2005: 101-107; Harmanşah, 2015: 36-37; Özcan, 2016a: 146-149.

²¹ Tarhuntaşsa Ülkesi'nin sınırları tablette görülen çok sayıda yer adı ve bunların lokalizasyonu üzerinde henüz tam anlamıyla uzlaşamaması sebebiyle tartışmalıdır; bununla beraber, otuzun üzerinde yer adı, sekiz dağ adı ve bir ırmak adı sayesinde, ülkenin sınırları aşağı yukarı tahmin edilmektedir: Yakar, 2014: 503. Bu makalede üzerinde durulmasına gerek olmayan Tarhuntaşsa ülkesinin yeri konusunda yürütülen tartışmalar için bkz. Houwink ten Cate, 1992: 249; Martino, 1999: 291 vd; Dinçol – Yakar, vd., 2000: 12 vd.; Karauğuz, 2002a: 72-73; Ünal, 2002: 192-198; Dinçol – Dinçol, 2005: 6-8; Karauğuz – Özcan, 2008: 469; Melchert, 2007: 507 vd.; Doğan-Alparslan, 2011: 53-54; Harmanşah, 2015: 35-37; Yakar, 2014: 503-504; Alparslan – Doğan-Alparslan, 2015: 100-101; Bahar, 1994-1995: 221-229; Bahar, 2005: 87 vd; Bahar, 2015: 278-279; Ünal, 2018: 794.

²² Hout, 1989; Beckman, 1996: 102 vd; Karauğuz, 2002a: 72 vd.

²³ Hawkins, 1995: 19 vd.; Özcan, 2016b: 13-16.

²⁴ Koşay – Ünal, vd., 1965: 196, 213 (Al. P. 51).

²⁵ Emre – Çınaroğlu, 1993: 701-702.

²⁶ Reeves, 2003: 176-178.

²⁷ Savaş, 2006.

rithondan söz etmektedir²⁸. II. Murşili'nin, tanrı Telipinu'ya methiye ve duasında şu cümleler dikkati çeker:²⁹

“Gümüş [ve altınla] donatılmış yüce tapınaklarınız sadece Hatti Ülkesi'nde var ve başka hiçbir ülkede sizin için böylesi yoktur. [Kaplara], gümüş ritonlar, altın ve değerli taşlarınız sadece Hatti Ülkesi'nde var... Ayrıca tapınaklarınıza (ait) ritonlarınıza, [kaplarınıza] ve aletlerinize saygıyla muamele edilir. [Onlar] sayılır ve tanrının aletlerine hiç kimse yaklaşamaz”.

Hatti ile Mısır arasında alınıp verilen hediyeler arasında rithonların olduğu da bilinmektedir³⁰.

• Geyik Biçimli Riton:

Eser, New York'ta The Metropolitan Museum of Art'ta Norbert Schimmel koleksiyonunda yer almaktadır³¹. MÖ 14.-13. yüzyıla tarihlenen geyik biçimli gümüş rithon (içki sunma kabı) iki parçadan oluşmaktadır; başı ve kıvrılmış ön bacaklarıyla gövde kısmı. Her iki kısım boyunda birbirine bitleştirilmiştir; ek bölgesi kakmalı bir boyun bandı ile kapatılmıştır. Başı ayrıntılı işlenmiştir. Kabın ağız kenarı bir frizle süslenmiş olup, geyik başının ağız kısmında bir akıtacak deliği yoktur ve içi boştur. Boynuzlar ve tutacağı ayrı olarak eklenmiştir. Dini sahnenin tasvir edildiği yerdeki iki hiyeroglif yazıt altın kakmadır. Sahnenin nereden başlaması gerektiği, neyi ifade ettiği ve hiyerogliflerin okunuşu uzun tartışmalara sebep olmuştur³². Eserin sahte olup olmadığı başka bir tartışma konusudur³³. Öte yandan rithonun ağız kısmındaki sahnenin benzerleri mühürler üzerinde ve tamamlanmamış bir Alacahöyük kabartmasında görülmüştür³⁴, ayrıca bu sahne ve kabın kendisi ile çivi yazılı metinler arasında bağlantı kurulabilmektedir³⁵. Belgelerde gümüş kaplardan – geyik biçimli olanlar dâhil – söz edilmektedir³⁶. S. Alp bu kabın metinlerde görülen GAL *lulayamaš* veya BIBRU *lulayamaš* olduğunu söylemektedir³⁷.

Frizdeki tasvirde soldan sağa doğru şunlar görülmektedir: Bir ağaç, onun dibinde bir geyik, geyiğin üst kısmında duvarda asılı bir tulum ve sadak, önlerinde yere saplı iki mızrak, X biçimli bir taburede oturan sağ elinde kap sol elinde kuş tutan bir tanrı, onun önünde sunak, geyik üzerinde bir tanrı, ardından libasyon yapan bir figür, elinde ekmek ya da müzik aleti taşıyan bir

²⁸ Reeves, 2003: 175.

²⁹ CTH 377.A: KUB 24.1 + Öy. I 25-27, Öy. II 1-2, Öy. II 16-19; Singer, 2002: 55; Kassian – Yakubovich, 2007: 429-433. Ayrıca bkz. Reeves, 2003: 177.

³⁰ Dönmez, 2014: 65-67.

³¹ Muscarella, 1974: No 123; Muscarella, 1992: 6-7; Bittel, 1976: 8-19, Tafeln I-V; Rithonla ilgili bibliyografya için bkz. Taracha, 1996: 71, dn. 2; ayrıca bkz. Darga, 1992: 37-40; Akurgal, 1995: 1995: Şek. 27, Lev. 64a-68; Alp, 1999: 86-87; Woudhuizen, 2013: 333 vd.

³² Alp, 1988: 17 vd.; Alp, 1993: 93-100; Taracha, 1996: 71 vd.; Hawkins, 2006: 52; Woudhuizen, 2013: 333 vd.

³³ Akurgal, 1995: 1995: Şek. 27; Ünal, 1993b: 22.

³⁴ Güterbock, 1981/1983: 1 vd.; Alp, 1988: 21-23; Alp, 1993: 99-100; Darga, 1992: 40; Taracha, 1996: 72.

³⁵ Darga, 1992: 39; Ünal, 1993b: 22; Alp, 1988: 17 vd.; Alp, 1993: 93-100; Alp, 1999: 87; Erkut, 2005: 37 vd.; Ertem, 2007: 213 vd.

³⁶ Ünal, 1993b: 21-22.

³⁷ Alp, 1999: 71.

erkek ve son olarak diz çökmüş vaziyette sağ elinde bir kap taşıyan başka bir erkek. Sahnenin başlangıcının ağaç tasviri ile olması gerektiği mühürlerdeki benzer tasvirlerden hareketle iddia edilmiştir³⁸.

Hiyeroglif yazıtlardan ilki, oturan tanrının üzerinde, diğeri geyik üzerindeki tanrı ve onun önündeki libasyon yapan erkeğin arasında yukarıda durmaktadır. İlk hiyeroglif kartuş dört, ikincisi iki işaretten oluşmaktadır. İlk Tanrı Aştabi olarak okunmuştur³⁹ (*á-s-tá-bi*: L. 19-415-29-66). Hawkins, her iki kartuşta ortak olan işaretin “tanrı” (L. 360) olduğunu düşünmektedir⁴⁰. Böylece iki işaret gurubundan ilkinin *á-x-DEUS_x-FILIA* okunmuştur; burada, FILIA oturan figürün dişiliğini belirtmekte olup, *á-* işaretinden hareketle onun Geyik Tanrının kızı Tanrıça Ala olduğunu iddia etmiştir. İkinci işaret gurubunu ise *DEUS_x.CERVUS_x* (Geyik Tanrı) olarak düşünmüş; geyiğin üstündeki tanrının önünde bulunan “geyik boynuzu”nun alışıldık L. 102 gibi olmadığı ve onun bir türevi olması gerektiğini söylemiştir. Geyik Tanrı'nın çivi yazılı kaynaklarda eşiti ^DKAL/LAMMA'dır. Aynı tanrı Kurunta/Kuruntiya/Runtiya şeklinde fonetik olarak okunmaktadır⁴¹. Cinsiyeti konusunda uzlaşma bulunmayan oturan tanrının Kırların Koruyucu Tanrısı⁴² ve geyik üstünde duran tanrının da aynı tanrının farklı görünümü olabileceği söylenmektedir⁴³. H. G. Güterbock, her iki tanrının aynı cinsiyette olması gerektiğini, Hititler'in çok sayıda Koruyucu Tanrısı olduğunu, bunların hem tanrı hem tanrıça olabildiklerini ifade etmiştir⁴⁴. Elinde bir litus ve şahin tutan geyik üstündeki tanrının kimliğinin Kırların Koruyucu Tanrısı/Geyik Tanrı (^DLAMMA.LİL) olduğu, firizdeki sahne ile bağlantılı çivi yazılı belgelerden ve hiyerogliften hareketle kabul edilmiştir.⁴⁵ Bu konuyu son olarak ele alan F. Woudhuizen ise dört işaretten oluşan hiyeroglif grubunu *á-sa^{UTNA} infans^m* şeklinde okuyarak Aşsuwa ülkesinden bir görevlinin adağı ile karşı karşıya olduğumuzu düşünmüştür⁴⁶.

Böylesine değerli bir nesne üzerinde bulunan yazıtın da altın kakma olması tesadüf değildir. Altın Hititler için gümüşte olduğu gibi bir değer ölçüsü olmamasına rağmen insanlar ve tanrılar için önemli kabul edilirdi. Bir yapı ritüeli altının sonsuz, saf ve kuvvetli oluşundan söz etmektedir⁴⁷. Dolayısıyla tanrılara adak olarak sunulan nesnenin üzerinde tanrının adının altınla yazılması, onun sonsuzluğa taşımanın bir yolu olarak görülmüş olmalıdır.

• Yumruk Biçimli Rithon:

Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde yer alan gümüş kap, bilek kısmıyla birlikte ortalama büyüklükte bir erkek yumruğu biçimindedir⁴⁸. Tek bir metal levha kullanılarak işlenmiştir ancak tutamağı kayıptır. Parmaklar, ne olduğu

³⁸ Güterbock, 1981/1983: 1 vd.

³⁹ Alp, 1988: 18; Alp, 1993: 94-97; Darga, 1992: 39-40; Taracha, 1996: 73.

⁴⁰ Hawkins, 2006: 52.

⁴¹ Hawkins, 2006: 51-52.

⁴² Darga, 1992: 39; Güterbock, 1989: 114; Alp, 1999: 86.

⁴³ Darga, 1992: 40; Taracha, 1996: 73-74.

⁴⁴ Güterbock, 1989: 115.

⁴⁵ Taracha, 1996: 73-74; Güterbock, 1989: 114-115.

⁴⁶ Woudhuizen, 2013: 336-337.

⁴⁷ CTH 413.1.A: KBo 4.1 Vs. 41-43; Alparlan – Doğan-Alparlan, 2011: 80.

⁴⁸ Güterbock – Kendall, 1995: 45 vd.

belirsiz bir nesnenin etrafında sıkıca kenetlenmiştir; silindir biçimli gibi görünen bu nesnenin uçları, yumruğun her iki tarafında görülmektedir. Başparmak tarafında rithonun yüksekliği 16.3 cm., küçük parmak tarafında 12.5 cm.'dir. Bileğin ağız kısmının çevresi ise 28 cm.'dir.

Kabın üzerindeki tasvir, bilek kısmında ve 2.8 cm. genişliğinde, bir bilezik etkisi verecek şekilde işlenmiştir. Burada geyik biçimli rithonda olduğu gibi bir kült sahnesi söz konusudur. Sahnenin başlangıcını oluşturabilecek bir yapı veya sunaktan sonra ayakta ve adım atarken bir Fırtına Tanrısı tasviri görülmektedir. Yüzü sağ taraftaki sunağa dönüktür ve sol eliyle bir boğanın yularını tutmaktadır. Sahne kırık olduğu için boğanın arka yarısı görülmektedir. Tanrı, yukarı kaldırdığı sağ elinde topuz tutmaktadır. Boynuzlu bir başlık ve kısa bir tunik giymekte olup sakallıdır. Örgülü uzun saçı beline kadar uzanmakta ve dışa doğru bükülmektedir. Boğanın karşısında üzerinde kurbanların bırakıldığı bir sunak ve onun da yanında yüzü tanrıya dönük olarak içki sunan bir kral tasviri yer almaktadır. Tören kıyafetli kral sakalsız ve küpelidir. Elinde ucu kıvrık asa tutmaktadır. Kralın arkasında yerde gövdesi sağa, başı sola dönük, kanatlarını açmış bir kuş yer almakta, ancak gerçek bir kuş mu yoksa kuş biçimli bir kap mı olduğu tam anlaşılamamaktadır. Takip eden sahnede yüzleri sola dönük birbiri ardı sıra yedi figür görülmektedir. Bunlardan kralın arkasında yer alan, kırık kısımda olduğu için kısmen görülmektedir; diz çökmüş vaziyette ve elinde bir kap tutmaktadır. Ardından gelen beş erkek görevli sakalsız ve tören kıyafetlidir. İlki yukarı kaldırdığı elinde muhtemelen bir ekmek tutmakta, diğer ikisi lir çalmakta, dördüncüsü çalpara çalmakta ve diğeri ise bir asa taşımaktadır. En arkada yer alan sakallı figür kıyafet, duruş ve kemerli ince beli ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Bir dağ tanrısı⁴⁹ ya da kral Tuthaliya'nın koç maskeli biçimidir⁵⁰. "Büyük Kral Tuthaliya" (III. Tuthaliya) olarak okunan hiyeroglif yazıt içki sunan kralla sunak arasında yukarıda bulunmaktadır.

Ankara2 Gümüş Kâsesi (?):⁵¹

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde kökeni belirsiz bir gümüş kâse yer almaktadır. Üzerindeki iki hiyeroglif yazıttan uzun olanında sadece bir işaret eksiktir. İkinci ve daha kısa yazıtta ise kâsenin kayıp olan parçası nedeniyle birkaç işaret yoktur. Her iki yazıt kabın dış yüzünde, kenarın hemen altında ve birbirlerine zıt taraflarda kazınmışlardır⁵².

Üç cümleli birinci yazıt J. D. Hawkins tarafından şöyle okunmuştur:

"Bu tası Asmaya, Hatti Ülkesi adamı, kendine ithaf etti, hükümdar Maza-Karhuna'nın huzurunda. Tuthaliya Labarna, Tarziwa memleketine hücum ettiği zaman. (İşte) o sene yaptırdı."

İkinci yazıtta kâtibin adı zikredilir:

"Bu tası ikinci (derece) kâtip Benti? [...] yazdı (?)."

Yazıtta iki şahıs adı, yer adı ve fiiller logogramla değil hecelerle yazılmıştır. Hawkins iki tarihleme önerisi getirmiştir: İlki hiyerogliflerin uzun

⁴⁹ Güterbock – Kendall, 1995: 53.

⁵⁰ Alp, 1999: 29.

⁵¹ Geç Hitit olasılığı nedeniyle kâse, bir soru işareti ile gösterilmiştir.

⁵² Hawkins, 1997: 7 vd.; Hawkins, 2005: 193 vd.

yazıtlar halinde çok miktarda görüldüğü IV. Tuthaliya dönemidir. İkincisi yazıtta geçen *tara/i-wa/i-za* yer adından hareketle yapılanıdır. Bu adın çivi yazılı metinlerindeki karşılığı *ta-ru-i-ša* olabilir. Taruiša ise I./II. Tuthaliya'nın yıllıklarında (CTH 142) anlatıldığı üzere Aşsuwa seferi sırasında tahrip edilen kentlerden biridir. Boğazköy'de bulunan tunç kılıç üzerinde de "Büyük kral Duthaliya Aşsuwa ülkesini yerle bir ettiği zaman" ifadesi görülmektedir. Bu durumda yazıt I./II. Tuthaliya dönemine MÖ 15. yüzyılın sonu, 14. yüzyılın başlarına tarihlenebilir. Bu durum, hiyeroglif yazısının tarihi açısından bir tartışma doğurmaktadır. Böylesine ayrıntılı bir hiyeroglif yazıt bu dönemde yazılabilir mi? Hawkins, Kargamış kralı Maza-Karhuha'yı ise I./II. Tuthaliya'nın çağdaşı olarak düşünmektedir.

1997-2015 yılları arasında farklı yazarlar tarafından defalarca incelenen⁵³ bu hiyeroglif yazıt özellikle tarihsel-kronolojik açıdan pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Yazıtta adı geçen şahıslar kimdir, kâse nerede ve ne zaman üretilmiştir? Sahte midir? Hakkında kesin bir sonuca ve sabit bir okumaya ulaşılamasa da ortografik, paleografik incelemeler ve tarihsel birtakım görüşler Hawkins'in iddialarının değişmesine neden olmuştur. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Hawkins'in okuması kimi yazarlar tarafından değiştirilmiş ve bundan hareketle farklı sonuçlar ortaya atılmıştır.
- Yazıtın IV. Tuthaliya dönemine veya imparatorluk sonrasına (Geç Hitit) tarihlenmesi gerektiği iddia edilmiştir, ancak Geç Hitit görüşü ağırlık kazanmıştır.
- Bahsi geçen Tuthaliya, Geç Hitit dönemine ait bir Tuthaliya'dır.
- Hatta, II. Şuppiluliuma'nın soyundan gelen ve Hitit Devleti'nin yıkılışından hemen sonra hükmeden bir V. Tuthaliya tartışma konusu edilmiştir.
- Kâsenin Kargamış-Suriye kökenli olma ihtimali söz konusudur.
- Kâsenin Geç Hitit Çağı'na tarihlenmekle birlikte yazıtın I./II. Tuthaliya'dan söz etmesi de iddialar arasındadır.
- Maza-Karhuha, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışında sonra Kargamış çevresindeki bir yerden yerel bir kraldır.
- Maza-Karhuha ve Asmaya gibi isimler Hurri-Luvi bölgelerini düşündürmektedir.
- Okuma değişiklikleri yazıtta düşünülenin aksine farklı coğrafyalardan söz ediliyor olabileceğini akla getirmektedir.

Ankara3 Tunç Kâsesi:

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından 2008'de satın alınmış tunçtan, 19 cm. çapında ve 5.5 cm. derinliğinde bir kâsedir. Başka tunç

⁵³ Hawkins, 1997: 7 vd.; Hawkins, 2005: 193 vd.; Mora, 2007: 515 vd.; Carruba, 2008: 143-149; Yakubovich, 2008: 14-16; Simon, 2009: 247 vd.; Dunford, 2010: 51 vd.; Freu, 2010-2011: 185 vd.; Oreshko, 2012: 28 vd.; Giusfredi, 2013: 665 vd.; Weeden, 2013: 1 vd.; Woudhuizen, 2015: 15-16; Ünal, 2018: 485-486.

eserlerle birlikte bu kâseyi müzeye getiren kişi Kırşehir'de bulunduğunu söylemiştir. Üzerindeki 19 işaretli hiyeroglif, MÖ 13. yüzyıla tarihli bir adak yazıtıdır:⁵⁴

“Bu kâseyi arabacı Zazaya/Ziziya (iyi adam) verdi. Yüzbaşının payı (?)”.

Farklı okumalar şu şekildedir:

“Bu kâseyi arabacı Zazaya/Ziziya, iyi adam, yüzbaşı (olarak) bey(ine) verdi”⁵⁵.

“Arabacı Zazaya/Ziziya, bu kâseyi Yüzbaşı Tarna(n)zi'ye verdi”⁵⁶.

Kastamonu Kınık Kâsesi (Taprammi Çanağı):

1990 yılında Kastamonu'nun Devrekâni ilçesine bağlı Kınık köyünde bir baraj inşaatı sırasında iş makinesi tarafından bir grup Hitit madeni eseri açığa çıkarılmıştır. Boğa rithonları ve kâseleri içeren, bazıları parçalanmış otuz bir adet tunç eser Kastamonu Arkeoloji Müzesi'nde yer almaktadır. Bunlardan 18.7 cm. çapında ve 6.4 cm. yüksekliğinde olan bir tanesi, kısa hiyeroglif yazıtı ve tasvirleriyle dikkati çekmektedir⁵⁷.

Kabın dış yüzü, kabartma şeritlerle birbirinden ayrılmış üçü figürlü dört banttandır oluşmaktadır. Alt taraf bir dairenin etrafına yerleştirilmiş on beş yapraktan oluşan bir rozetten ibarettir.

İkinci bant yan yana sıralı, birbirinin aynı olan üç figür grubundan oluşmaktadır. Bu figürlerin her birinde, ortadaki ağaca ön ayaklarını yaslamış arka bacakları üzerinde oturan karşılıklı iki grifon görülmektedir.

Üçüncü bant av ve hayvan dövüşü sahnesi olarak adlandırılabilir. En başta beş dallı bir ağaç, elindeki mızrağı yaban domuzuna saplamaya çalışan bir avcı ve avcıyla ağaç arasında bir sadak görülmektedir. Peşinden aslanla boğanın mücadelesi, boğanın arkasında ise kuyruğu yukarı kalkık atlamaya hazır bir aslan daha yer almaktadır. Tekrarlanan aslan boğa mücadelesinin ardından mızrağıyla geyik avlayan bir avcıyla ve en sonda ön ayaklarını karşılıklı kaldırmış iki aslanla sahne tamamlanmaktadır.

Yine bir avı resmeden dördüncü bant ise tasvirler açısından en zengini olup istisnalar dışında üst üste iki sıra halinde tasarlanmıştır. Sol başta, kâsenin dibindeki volütlü ağacın benzeri bir ağaç, onun yanında ok atan bir avcı ve yuları avcının beline bağlı bir tuzak geyiği görülmektedir. Bu sahneyi takiben çok miktarda geyik ve yaban keçisi görülmektedir; bunlar yaşayan, ölü, ölmek üzere olan, bedeni devrik, bedenine ok saplanmış, yerde çırpınan şekilde tasvir edilerek av sahnesine gerçeklik katılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bantlarda figürlerin arasındaki boşluklarda rozet ve bitki motifleri dikkati çekmektedir.

⁵⁴ Çiftçi – Hawkins, 2016: 238 vd.

⁵⁵ Poetto, 2017: 89.

⁵⁶ Simon, 2017: 87.

⁵⁷ Çınaroğlu, 1990-1991: 53 vd.; Emre – Çınaroğlu, 1993: 675 vd.; Czichon, 1998: 12 vd.

Babil 3 isimli taş kâsenin üzerindeki hiyeroglifler sayesinde kısmen anlaşılabilen hiyeroglif yazıt bu kâsenin Taprammi adlı yüksek bir görevli tarafından adak olarak sunulduğunu gösterir⁵⁸.

“Bu kâseyi Tanrı(nın) kâtibi iyi adam, *254 (unvan), Taprammi adadı.”

Taprammi, Ugarit ve Boğazköy mühürlerinden bilinmektedir. Kargamışlı İni-Teşup'un çağdaşı olup, IV. Tuthaliya döneminde Hitit Devletine hizmet etmiş olmalıdır. Adı Luvicede *tapra*- “emretmek” fiilinden gelmektedir.

Şarkışla Kâsesi:

Şarkışla'da Hitit Çağı'na tarihlenen ve şu an özel bir koleksiyonda yer alan, bir tören baltasının da dâhil olduğu çeşitli tunç eserler bulunmuştur⁵⁹. Bunlar arasında yer alan bir kâsenin iç tarafına, ağız kısmının hemen altına iki adet hiyeroglif yazıt kazınmıştır. Hiyeroglif yazıtlardan biri nesnenin sahibinin adını, diğeri unvanını vermektedir. İsim *Kan-266c-x(=zi?)* olarak okunmuştur. Son işaretin *-zi* okunması, bir öncekinin ZITI okunması olasılığını doğurmaktadır. İkinci yazıtın ortasında üst üste iki hiyeroglif vardır: AURIGA ve L. 39. İkinci işaret *-ni* olarak da okunabilir. Ortadaki işaretlerin her iki tarafında BONUS₂ VIR₂ görülmektedir. Bu hiyeroglif grubunun *Tarupasani* şeklinde bir isim olarak okunması da önerilmiştir⁶⁰.

Mühürler:

Buluntu Yeri Belirli Olanlar:

• Troia Mührü:

1995'te bulunan iki yüzeyi de dışbükey olan tunç bir mührüdür. MÖ 12. yüzyılın ikinci yarısına, Hitit Devleti'nin yıkılmasından hemen sonraki döneme tarihlenen bir tabakada (Troia VIIb) açığa çıkarılmıştır. Troia kökenli mi yoksa ithal mi olduğu belirsizdir, bu nedenle Troia'da Luvicede'nin kullanıldığını kanıtlamak için yeterli değildir. Diğer yandan Klasik Çağlar öncesine ait, Troia'da gün ışığına çıkan ilk ve tek yazıttır. İki tarafı da hiyeroglifle yazılmış olan mührün bir tarafında erkek bir kâtibin, diğer tarafında bir kadının (belki kâtibin eşi) adı bulunmaktadır. Her iki isim de eksiktir. Erkeğin tarafı şu şekilde okunmuştur: BONUS₂. SICRIBA *x-x-nu*. Kadın tarafının okunuşu ise şöyledir: BONUS₂. FEMINA (*x?*) *pa-x-x-x*⁶¹.

• Boğazköy'den Mühürler:

2004-2005 yıllarında Yukarı Şehir'de Sarıkale adı verilen kayalığın önünde ele geçirilen buluntulardan biri de MÖ 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihli yarı küre biçimli tunç bir damga mührüdür (Bo 2005/13)⁶². Mührün halka sapı ve tabanı çevreleyen şeridi gümüştür. Halka saplı mührün tabanında görülen beş hiyeroglif, L. 370 (sağlık) işaretinin yanı sıra mührün sahibinin adı ve mesleğini vermektedir: “İçki sunucu (URCEUS) *Katuwa*”.

⁵⁸ Hawkins, 1993: 715 vd.

⁵⁹ Bittel, 1976: 19 vd.; kâse için bkz. 19-20, Tafeln VI, fig. 6a-b.

⁶⁰ Poetto, 1979: 3-5, tavola III-IV; Mora, 2007: 516-517.

⁶¹ Hawkins – Easton, 1996: 111 vd.

⁶² Seeher, 2007: 30, 39.

Dışbükey alanda yine beş işaretten biri L. 370'tir. Buna ek olarak URCEUS-*pi-li* adı okunmaktadır⁶³.

Tabak biçimli tunç ve gümüşten yapılma bir damga mühür (Bo 86/357). Çapı 2.95 cm., yüksekliği 1.67 cm.'dir. Mührün düz yüzeyinin ortasında şerit biçimli ve köprü gibi kavis yapmış, dar bir askı bulunur. Askının altı oyuktur. Kavisli yüzey ise gümüş ve tunç kullanılarak yapılan şeritlerden oluşur. Merkezde iki hiyeroglif işaret *Lili* şeklinde okunmuştur⁶⁴.

Disk biçimli, iki yüzü dışbükey, kenar kısmı yivli, halka saplı, 1.6 cm yüksekliğinde ve 3 cm. çapında tunç bir düğme mühür (Bo 97/28). Halka sapı kırıktır. Her iki yüzey zarar görmüş olup hiyeroglifler görülmemektedir, ancak bir yüzeyin dış çemberinde diğer bazı mühürlere bilinen çivi biçimli motifler fark edilmektedir⁶⁵.

Disk biçimli, iki yüzü dışbükey, kenar kısmı yivli, halka saplı, 1.2 cm. kalınlığında ve 3.7 cm. çapında tunç bir düğme mühür. Diskin ortasından eksenini boyunca geçen ve sapın her iki ucunu tutan bir dingil mevcuttur. Her iki yüzeyde bitki motifleri görülmektedir. Bir yüzde hiyeroglif işaretler *Lu-pa-ki* diye okunurken, diğer yüz zarar gördüğünden hiyeroglifler okunaklı değildir⁶⁶. Az sayıda rastlanan bu tür mührün en belirgin özelliği tunçtan iki adet dışbükey diskin birbirine lehimlenmiş olmasıdır⁶⁷.

Bir halka üzerine sabitlenmiş bakır yüzük mühür Büyük Tapınak'ta E. Chantre tarafından bulunmuştur. Bakır levha 3 mm. kalınlığında olup üzerinde on bir hiyeroglif işaret görülmektedir⁶⁸.

Halkası yivli tunç yüzük mühür. 2.15 cm. çapında. Hiyerogliflerin bulunduğu bölüm genişletilmiş. Burada *Zu-á-la* ismi okunmaktadır⁶⁹.

• Alacahöyük Altın Yüzük Mührü:

Alacahöyük'te ele geçirilen Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait altından bir mührüdür. 1,9 cm. yüksekliğinde ve 2,5 cm. genişliğindedir. Yüzük halkası, daire biçimli baskı yüzüne tutturulmuştur. Baskı yüzünde *La-la-su* şeklinde okunan bir isim ve "hayat" anlamındaki hiyeroglif işareti görülmektedir. Hiyerogliflerin etrafını üç telli saç örgüsü çevrelemektedir⁷⁰.

• Sivas Altın Yüzük Mührü:

Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı Yarhisar köyü yakınlarında bir tarlada bulunan ve saf altından yapılmış yüzük mühür 14.16 gr. ağırlıkta ve 2.5. cm. çapındadır. Kıvrılarak halka haline getirilen yüzük, bitişme kısmına doğru daralmaktadır. Üst yüzeyde bordür yivleri arasında hiyeroglif işaretler yer almaktadır. Mühür tasvir alanının iki ucunda kanatları açık çift başlı kartallar, onların yanında birer kaide üzerinde duran ve üst kısımlarında

⁶³ Herbordt, 2006: 184-185.

⁶⁴ Dinçol – Dinçol, 2008: 8, 62 (302 nolu mühür. Taf. 29/302a-d).

⁶⁵ Seeher, 1998: 231-235.

⁶⁶ Boehmer – Güterbock, 1987: 69, Nr. 214, Taf. XXV; Dinçol – Dinçol, 2008: 7-8, Abb. 5.

⁶⁷ Dinçol – Alparslan, 2013: 396, resim 8; 397.

⁶⁸ Chantre, 1898: 29 Abb. 21, 158 Abb. 126; Boehmer – Güterbock, 1987: 75-76, Abb. 55a.

⁶⁹ Boehmer – Güterbock, 1987: 77, Nr. 249, Taf. XXXI a-f.

⁷⁰ Koşay, 1941: 5, Lev. XI; Boehmer – Güterbock, 1987: 51; Mora, 1987: IIb 1.6.; Darga, 1992: 74; Özgüç, 2002: 175, 564, Katalog No: 138.

üçgen işaretlerinin olduğu gaga ağızlı testiler bulunmaktadır. Merkezde hörgüçlü bir boğa, onun üst tarafında bir üçgen ve haç yer almaktadır. Boğanın altında ise iki üçgen arasında bir, ön bacakları ile testi arasında ikinci bir hiyeroglif görülmektedir. Bütün hiyeroglif işaretler şu şekilde sıralanmış ve okunmuştur: Haç + Boğa + A ve TA = (Baş) sâki *X-(m)u(wa)-a-ta*. Mührün sahibinin bir içki sunucu olduğu anlaşılmaktadır⁷¹.

• Alacahöyük Mührü:

Alacahöyük madeni mührünün sap kısmı kaybolmuştur ancak, mühür diskinin arkasına bağlandığı yerlerin izinden üçayaklı olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 15. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir⁷². Disk çapı 2 cm. olan mührdeki hiyeroglif işaretler mühür sahibinin adını vermektedir: *Gaga / Kaga / Kaka*⁷³.

• Konya Mührü:

Konya'nın Cihanbeyli ilçesine bağlı Çorca Köyü'nde bulunan sapı üçayaklı mühür. Tepesinde bir silindir bulunmaktadır. Gümüş diskli ve demir üçayaklıdır⁷⁴. Hiyeroglif işaretler *HALPA-VIR*^{ZI} olarak okunmuştur. Dolgu süsleri ise haçlar, daireler ve üçgenlerdir⁷⁵.

• Aksaray Mührü:

Aksaray'ın Çardak Köyü'nde bulunan ve tunç olduğu sanılan üçayaklı mühür. Tepesinde silindir biçimli bir halka olup, onun altındaki aslan pençeli üçayak, disk biçimli zemine tutturulmuştur. Hiyerogliflerde *Ar²-la²-na* ayırt edilmiştir. Bunların yanı sıra *BONUS₂.SCRIBA* görülmektedir⁷⁶. Hiyerogliflerin okunuşu *Ara/i²-na* olarak da önerilmiştir⁷⁷.

• Diyarbakır Mührü:

Diyarbakır, Kavuşan Höyük'te Demir Çağı'na ait, zengin buluntuları olan 2-3 yaşlarındaki bir çocuk mezarında ele geçirilen tunçtan bir Hitit mührüdür. MÖ 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Yarı küre biçimli mührün tabanı 2,7 cm.'dir. Küre bölümün merkezden yüksekliği 1,6 cm.'dir. Tabanda bitki motiflerinin olduğu bir şerit ve ortasında hiyeroglif yazıt vardır. Küre kısımda ise yine bitki motifli bir şerit bulunmaktadır, ancak tepesi zarar gördüğü için burada hiyeroglif olup olmadığı belli değildir. Zeminin merkezindeki işaretler şu şekilde okunmuştur: *LINGUA+CLAVUS-nú* *BONUS₂* *PASTOR* *BONUS₂*. *LINGUA+CLAVUS-nú* ifadesi mührün sahibi *Hatanu*'yu ifade etmekle birlikte okunuşu tartışmalıdır⁷⁸.

⁷¹ Ökse – Akyurt, vd., 1992: 217 vd.

⁷² Koşay – Ünal, vd., 1965: 169, 213 (Al. P. 52); Dinçol – Dinçol, 2002: 430; Koşay – Ünal, vd., 1965: 169'da mührün madeni oluşu bir soru işareti ile verilmiştir.

⁷³ Dinçol, 1982: 59-60.

⁷⁴ Güterbock, 1939: 91-92, Pl. 19, 5a-5b; Mora, 1987: XIIa 3.1.

⁷⁵ Mora, 1987: XIIa 3.1.

⁷⁶ Güterbock, 1949: 54, 56-57, Resim 15-3, 19-1.

⁷⁷ Mora, 1987: XI 3.11.

⁷⁸ d'Alfonso, 2010: 1 vd.

• **Kargamış Mührü:**

Kargamış'tan yarı küre biçimli tunç bir mühür. Kötü durumda olan taban ve küre kısmında dış çerçevede bitki motifleri, ortada ise hiyeroglifler çok silik olarak görülmektedir⁷⁹.

• **Ortaköy-Şapinuwa'dan Gümüş Damga-Yüzük Mühür:**

Tepelerarası mevkiinde D Binasının kuzeybatısında G alanındaki işliklerde yürütülen kazılarda gümüşten bir damga yüzük mühür (Or. 15/8) bulunmuştur⁸⁰. Buradaki buluntular Orta Hitit Çağı'nın sonuna II./III. Tuthaliya dönemine tarihlenmektedir. Yuvarlak mühür yüzeyinin çapı 2.3 cm'dir. Mührün yüzeyi düz bir dış halka ve ortasında yarı küre biçimli dışbükey bir merkezi bölge olmak üzere iki alandan oluşmaktadır. Parmağa takılan halka kırıktır ancak yuvarlak mührü tutturulduğu, arka yüzeydeki geriye kalan parçalardan anlaşılmaktadır.

Önyüz dış dairede hafif oyuk bir çizgi ile belirtilmiş, ortasında noktaların olduğu, birbirinden düzenli aralıklarla ayrılmış beş adet yumurta biçimli (alt uçları mührün kenarına gelecek şekilde) motif bulunmaktadır. Bunların arasında ise üçgen (iyilik işareti), nar ve diğeri kelebekten oluşan dolgu motifleri görülmektedir.

Bu dolgu motifler hiyerogliflerin yer aldığı ortadaki dışbükey dairenin solunda da tekrarlanmaktadır. Bunların sağında iki grup hiyeroglif seçilmektedir. Bir şahıs adının içeren ortadaki hiyeroglifler yukarıdan aşağıya şu işaretlerden oluşmaktadır:

ma-mara/i+ra/i-zi/a (Mam(a)ri/a(n)zi/a olarak okunmalı)

L. 110 – L. 462+L. 383 – L. 376

Bu gurubun sağındakiler ise şunlardan oluşmaktadır:

BONUS₂ FEMINA

L. 370 – L. 79

Yukarıdaki isim Hitit çivi yazılı kaynaklarında görülmemekte olup anlamı kesin olarak saptanamamıştır.

Buluntu Yeri Belirsiz Olan Mühürler:

• **Tarkondemos Mührü:**

Anadolu hiyerogliflerinin çözümü 19. yüzyılın başlarından itibaren aşama aşama gerçekleşmiştir. Bu konu 1812'de Suriye'de "Hama Taşları"nın keşfine kadar gitmektedir. Çözüm konusunda çift dilli ve yazıtlı belgelerin fazlasıyla yardımı dokunmuştur. Bunlar arasında Tarkondemos mührü, Karatepe yazıtları ve Altintepe küpleri üzerindeki ölçü birimleri bulunmaktadır. Hiyeroglifli belgeler 19. yüzyılda Hititler'le ilgili tutulmuş ancak onların anlaşılması için çift dilli belgeler beklenmiştir.

⁷⁹ Mora, 1987: V 2.5.

⁸⁰ Süel – Weeden, 2019: 661 vd.

Günümüzde Tarkondemos Mührü olarak bildiğimiz gümüş bir mühür A. H. Sayce'nin ifadesi ile "Hititçe'nin çözümünün Rosetta Taşı" olmuştur⁸¹.

19. yüzyılın ortasında İstanbul'da yaşayan bir numizmatist tarafından İzmir'de ele geçirilmiştir⁸². Mührü ilk gözlemleyenler, yüzey eğimi nedeniyle onu, bir kılıç kabzasının tepesine tutturulabilen bir disk veya oyma süs olarak kabul etmişlerdir. Mührün arkasında onarma izleri görülmekte, başka bir metal parçasının lehimlendiğini gösteren izler bulunmamaktadır. Bununla birlikte bir tutamak iliştilmiş olmalıdır⁸³.

1931'de Baltimore'daki Walters Art Gallery koleksiyonuna katılan dışbükey mühür, 1 cm. yüksekliğinde 4.2 cm. çapındadır⁸⁴.

Mührün baskı yüzünde dış çemberde çivi yazısı, ortada kaya anıtlarından bildiğimiz yerel bir kralın tasviri ve hiyeroglif yazıtlar bulunmaktadır. Hiyeroglifleri ilk okuma denemesinde A. H. Sayce, Kral (L. 17) ve Ülke (L. 228) işaretlerini tespit ederek hiyerogliflerin, dış taraftaki çivi yazılı metinle aynı olduğunu anlamış⁸⁵, bununla birlikte yazı ve dilin çözümünde bir anahtar gibi görünen mühür aslında 1990'lara kadar sürecek olan pek çok tartışmayı doğurmuştur⁸⁶. Alman doğubilimci A. D. Mordtmann, çivi yazısı kısmında okuduğu Tarkudimmi adını, klasik kaynaklarda geçen Kilikyalı prens Tarkondemos'un adına benzetmiştir⁸⁷.

Günümüzde mührün üzerindeki yazıtlar, "Mira Ülkesi Kralı Tarkašnawa" olarak okunmaktadır. Aynı ifade İzmir'de Karabel ve Karakuyu yazıtlarında, ayrıca Boğazköy mühürlerinde de saptanmıştır. Mira kralı Tarkašnawa, IV. Tuthaliya ile çağdaştır⁸⁸.

Çeşitli Müzelerde Yer Alan Madeni ve Hiyeroglif Yazıtlı Diğer Mühürler:

• Damga Mühürler:

Tutamağı çekiç başlı, baskı kısmı disk biçimli gümüş (?) alaşımli bir mühür. Eski Hitit Çağı'na tarihli mührün ortasında dağ keçisi başı resmi sâ hecesini ya da *Tuwarsa* adını yansıtmaktadır⁸⁹.

Çekiç başlı, baskı kısmı disk biçimli gümüş veya gümüş alaşımli bir mühür. Baskı yüzünde saç örgüsü ve helezon bantları arasında, biri oturan

⁸¹ Sayce, 1882: 294; Sayce, 1903: 135.

⁸² Sayce, 1882: 295; Sayce, 1903: 136; Ceram, 1994: 77; Latacz, 2004: 56.

⁸³ Güterbock, 1977: 11. British Müzesi'ndeki kopyalar hakkında verilen bilgiler bu mührün bir kılıca tutturulan gümüş bir oyma süs olduğu yönündedir: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=181019001&objectId=1430426&partId=1, Erişim Tarihi 08.10.2017.

⁸⁴ <http://art.thewalters.org/detail/5130/seal-of-tarkummuwa-king-of-mera/>, Erişim Tarihi 08.10.2017.

⁸⁵ Sayce, 1882: 299; Sayce, 1903: 140-141; Latacz, 2004: 57.

⁸⁶ Alp, 1950: 66-69; Güterbock, 1977: 11 vd.; Hawkins – Morpurgo-Davies, 1998: 243 vd.

⁸⁷ Mordtmann, 1872: 625; Sayce, 1882: 298; Sayce, 1903: 138; Latacz, 2004: 57.

⁸⁸ Hawkins, 1998: 1 vd.; Hawkins – Morpurgo-Davies, 1998: 243 vd.; Hawkins, 1999: 9; Işık – Atıcı, vd., 2011: 1 vd.; Latacz, 2004: 88-89; Taşkın, 2016: 229, 231-232, 242-246.

⁸⁹ Dinçol, 1983: 174-175, Levha I.

diğerleri ayakta üç insan figürü bulunmaktadır⁹⁰. Ortadaki kesin bir anlamı olmayan işaretin L. 173 veya L. 283 olabileceği ifade edilmiştir⁹¹.

Yukarıda tarif edilen mührün gümüşten bir eşi Walters Art Gallery'dedir⁹².

Bulutlu yeri Adana dolayları olan baskı kısmı disk biçimli, yukarı doğru incelen konik saplı madeni bir mühür. Baskı kısmındaki hiyeroglif işaretler *Na-ZITI*⁹³ ismini göstermektedir⁹³.

Üst kısmında 1 cm. uzunluğunda silindir bir kısım ile aslanpençesi biçimli uçayağa bağlı baskı diskinden oluşan gümüş veya gümüş alaşımli mühür. Aslanpençesi yivle belirtilmiştir. Baskı yüzeyinde on küçük üçgen arasında on daireden oluşan bir çerçeve bandı ve onların ortasında hiyeroglif işaretler bulunmaktadır. Hiyeroglifler *Aria*, *E/Iria* veya *Yar(r)i* biçiminde bir ismi ifade etmektedir. İsmi solundaki işaretler ise kesin olmamakla beraber “çoban” veya “zanaatkârların başı” unvanlarıdır⁹⁴.

Baskı diskinin arkasında görülen izlerden üçayaklı bir tutamağa sahip olduğu anlaşılan gümüş (?) alaşımli bir mühür. Baskı yüzünün dış çerçevesinde ok ucuna benzeyen ve alt kısmı çentikli çok miktarda üçgen yer almaktadır. Ortada hiyeroglifle yazılmış isim *Asu-he-li* ya da *A-šu-ha* olarak okunmaktadır. İsmi sağ ve solundaki unvanların okunuşu ise belirsizdir⁹⁵.

Tepesinde silindir biçimli bir halka, aslanpençesi şeklinde uçayağı olan belki gümüş alaşımli mühür. Baskı yüzeyinde çerçeve bandında çok miktarda stilize “hayat” işareti (L. 440) yer alır. Ortadaki hiyeroglif işaretlerden mührün sahibinin “Arabacı” unvanını taşıyan *À-su-muwa* olduğu anlaşılmaktadır⁹⁶.

Louvre Müzesi'nde yer alan halka saplı disk biçimli tunç bir mühür. Bir yüzeyde dış çemberde bitki motifleri ve 8 deseni, ortada hiyeroglifler, diğer yüzde yine dış çemberde geometrik desenler ve bitki motifleri, ortada hiyeroglifler görülmektedir. Her iki yüzdeki hiyeroglifler *À-pa* olarak okunmuştur⁹⁷.

Baskı kısmı disk biçimli, üçayaklı tutamağı olan ve tepesinde bir halka bulunan tunç bir mühür. Baskı yüzünde ortada hiyeroglifler: L. 177-*za/i*. Dış çemberde ise L. 440 işaretleri tekrarlanmıştır⁹⁸.

Borowski koleksiyonunda yer alan kare tabanlı, tutamağında bir delik olan tunç bir mühür. Tabanın ölçüleri 1.5 x 1.6 cm.'dir. Baskı kısmında sola dönük dört ayaklı bir hayvan (belki antilop) ve biri hayvan tasvirinin üstünde, diğeri altında iki hiyeroglif ya da sembol bulunmaktadır⁹⁹. *Tu-s₃-lâ*¹⁰⁰ ya da L. 398²(-) *sâ²*(-) LUNA²¹⁰¹ okunmuştur.

⁹⁰ Dinçol, 1983: 175-178, Levha II.

⁹¹ Dinçol, 1983: 177; Güterbock, 1977: 7.

⁹² Güterbock, 1977: 7-8; Boehmer, 1988: 51; Dinçol – Dinçol, 2002: 430.

⁹³ Dinçol, 1983: 178-178, Levha III.

⁹⁴ Dinçol, 1983: 179-180, Levha IV; Dinçol – Dinçol, 2002: 562 (Ekler), Resim 136.

⁹⁵ Dinçol, 1983: 180, Levha V.

⁹⁶ Dinçol, 1983: 181, Levha VI.

⁹⁷ Mora, 1987: V 2.3.

⁹⁸ Mora, 1987: VII 4.10.

⁹⁹ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 36, tav. XXXVI; Mora, 1987: XI, 3.12.

Borowski koleksiyonundan tunç bir mühür. Aslanpençesi şeklinde sona eren üçayaklı tutamağı, disk biçimli tabana tutturulmuştur. Üçayağın üzerinde bir silindir ve buna takılmış yarı halka biçimli askısı vardır. Baskı yüzündeki hiyeroglifler *Zi/za-zi/za-la* olarak okunmuştur¹⁰².

Borowski koleksiyonundan tunç bir mühür. Üçayaklı tutamağı, disk biçimli tabana tutturulmuştur. Üçayağın üzerinde bir silindir yer almaktadır. Baskı yüzündeki hiyeroglifler bir kâtibin adını vermektedir: *Ki-i-li veya Ki-ja-li*. Bu adın her iki tarafında BONUS₂.SCRIBA görülmektedir¹⁰³.

Borowski koleksiyonundan tunç bir mühür. Aslanpençesi şeklinde sona eren üçayaklı tutamağı, disk biçimli tabana tutturulmuştur. Üçayağın üzerinde bir silindir yer almaktadır. Baskı yüzünün kenarında bir daire çizilmiştir ve hiyeroglifler bu dairenin ortasında yer almaktadır ve bir kadın adını vermektedir: L. 35, L. 329.1, L. 209. Bu işaret grubunun solunda BONUS₂.FEMINA görülmektedir¹⁰⁴.

Borowski koleksiyonundan tunç bir mühür. Üçayaklı tutamağı, disk biçimli tabana tutturulmuştur. Üçayağın üzerinde bir silindir yer almaktadır. Üç adet hiyeroglif, baskı yüzünün kenarına çizilen dairenin ortasındadır. Bunlar *Ma-la-(s)* olarak okunmuştur. Mala, Hitit çivi yazılı belgelerinde Fırat Irmağı'nın adıdır¹⁰⁵.

Borowski koleksiyonundan delikli çekiç başlı iyi korunmuş tunç bir mühür. 3.3. cm. yüksekliğindedir. Baskı yüzünde basit bir dairenin ortasında üç farklı türde spiral ve onların merkezinde tek bir hiyeroglif görülmektedir: L. 199.1 "Fırtına Tanrısı"¹⁰⁶.

Walter's Art Gallery'de yer alan MÖ 14. yüzyıla tarihli gümüş alaşımli üçayaklı bir mühür. Mühür sahibinin adı ve unvanı okunamamıştır¹⁰⁷.

Buluntu yeri Elazığ olması muhtemel ve Elazığ Müzesi'nde yer alan gümüş veya gümüş alaşımli bir mühür. Tepesinde bir silindir mevcut olup, aslanpençesi biçimli üçayağı bir diske tutturulmuştur. Baskı yüzeyinde dar bir bant içinde kısa çizgiler, mührün ortasında ise hiyeroglifler görülmektedir. Mühür sahibinin adı *Tuwazi* olarak okunmuştur¹⁰⁸.

Ashmolean Müzesi'nde yer alan ve Bor'da satın alınan, disk biçimli baskı yeri gümüş, üçayaklı tutamağı olan bir mühür. Mührün ortasında sağa dönük ve adım atar durumda, iki kolu yukarıda mantolu bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figürün arkasında beş adet, önünde üç adet hiyeroglif işareti yukarıdan aşağıya sıralanmıştır¹⁰⁹.

¹⁰⁰ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 36, tav. XXXVI.

¹⁰¹ Mora, 1987: XI 3.12.

¹⁰² Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 27, tav XXVII.

¹⁰³ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 28, tav XXVIII.

¹⁰⁴ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 29, tav XXIX.

¹⁰⁵ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 30, tav XXX.

¹⁰⁶ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 35, tav XXXV.

¹⁰⁷ Güterbock, 1977: 10; Dinçol – Dinçol, 2002: 430.

¹⁰⁸ Dinçol – Dinçol, 1983: No. 1.

¹⁰⁹ Hogarth, 1920: 37, Nr. 188.

Ashmolean Müzesi'nde yer alan, disk biçimli baskı yeri gümüş, üçayaklı tutamağı olan bir mühür. Baskı yerinin iki yüzünde de hiyeroglifler yer almaktadır. Aslanpençeli üçayak, hiyeroglifler işlendikten sonra tutturulmuştur. Arka yüzde tutamağın altında sekiz (?) hiyeroglif bulunmakta, baskı yüzünde ise dar bir dış çember içinde kısa dikey çizgiler, ortada ise altı hiyeroglif görülmektedir¹¹⁰.

Ashmolean Müzesi'nde yer alan, üçayaklı tutamağı olan tunç bir mühür. Baskı yüzünde on iki hiyeroglif görülmektedir¹¹¹.

Haluk Perk Müzesi'nde, tutamağı lehimli yerinden kırılıp kaybolmuş, baskı kısmı dikdörtgen biçimli tunç bir mühür bulunmaktadır. Ölçüleri 1.3 x 1.4 cm; kalınlığı: 0,3 cm.'dir. Hiyeroglifler BONUS₂.FEMINA REL-*na* "İyi Kadın Kwanna/Kwinna" olarak okunmuştur¹¹².

Haluk Perk Müzesi'nde yer alan, üçayaklı tutamağı disk biçimli baskı yüzüne tutturulmuş tunç bir mühür. Diskin çapı 2.1 cm., sap uzunluğu 1.7 cm.'dir. Baskı yüzünün kenarında iki daireden oluşan bir bant ve onun içinde çok sayıda üçgen bulunmaktadır. Ortadaki hiyeroglifler L. 345 (URCEUS) ve L. 215 (ha) olarak okunmuştur. URCEUS, "saki, içki sunucu" olarak tercüme edilen bir meslek adıdır. *-ha* ise fonetik tamamlayıcıdır. Hiyerogliflerin etrafında boşluk doldurma olarak kullanılan üç adet yıldız görülmektedir¹¹³.

Haluk Perk Müzesi'nde yer alan ve sadece disk biçimli baskı yüzü korunmuş olan tunç? bir mühür. Üçayaklı tutamağının iliştirildiği izler hâlâ görülmektedir. Yukarıdan aşağıya sıralı üç adet hiyeroglif L. 329 (REL), L. 55 (*ni*) ve L. 209 (*i(a)*)'dır. REL işaretinin değeri *kwi/a*'dır. Burada söz konusu olan isim REL-*ni-i(a)* ya da *Kwini(ya)* olarak okunmaktadır. İsmi her iki tarafında L. 326 (SCRIBA) "kâtip" işareti bulunmaktadır. İsmi altında sağda ve solda ise doldurma işareti olarak yıldız kullanılmıştır¹¹⁴.

Konya-Karapınar civarında bulunmuş ve satın alma yoluyla Konya Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılmış gümüş bir mühür. Üçayaklı tutamağı disk biçimli baskı yüzüne tutturulmuştur. Kulpun uç kısmı üstü üste bindirilmiş disk ve silindir şeklinde tasarlanmıştır¹¹⁵. Mührün baskı yüzünde yukarıdan aşağıya üç işaret (L.104 – L.329 – L.278) bir şahıs adı olarak okunmuştur: *Sa-ku-li*. Sağdaki ve soldaki işaretler L.370 ve L.390, BONUS₂ DOMINUS sahibinin unvanını temsil etmektedir. Mühür MÖ 13. yüzyıla tarihlenmektedir¹¹⁶.

• Düşme Mühürler:

Yarı küre biçimli gümüş bir mühür. Düz yüzeyde dış çemberde yatay spiraller ve bitki motifleri, ortada hiyeroglifler bulunmaktadır. Küre yüzeyde dış çemberde dikey spiraller (8 biçimli) ve bitki motifleri, ortada hiyeroglifler yer almaktadır. Her iki yüzde *zu/L. 285-wa/i*, ayrıca düz yüzeyde L. 155,

¹¹⁰ Hogarth, 1920: 37, Nr. 189.

¹¹¹ Hogarth, 1920: 37, Nr. 190.

¹¹² Taş, 2016a: 40-41.

¹¹³ Taş, 2012: 326.

¹¹⁴ Taş, 2012: 327.

¹¹⁵ Karauğuz, 2002b: 93-95.

¹¹⁶ Dinçol – Dinçol, 2003: 68-69.

BONUS₂, küre yüzeyde iki adet BONUS₂ ve boşluk dolduran haç işaretleri görülmektedir¹¹⁷.

Yarı küre biçimli, halka saplı gümüş bir mühür. Tabanda dış çerçevede bitki motifleri ve spiraller, ortada hiyeroglifler görülmektedir. Hiyeroglif işaretlerin her iki yanında nar motifleri (L. 155) ve altında üçgenler (BONUS₂) yer almaktadır. Küre kısımda aynı şekilde dış çemberde bitki motifleri, iç içe spiraller, küçük üçgen ve çemberler, ortada ise hiyeroglifler bulunmaktadır. Hiyeroglifler *Pa-lá/i/u-wa-i* olarak okunmuştur¹¹⁸.

Borowski koleksiyonundan yarı küre biçimli halka saplı gümüş bir mühür. Düz yüzeyin dış çemberinde rozetler ve bitki motifleri, küre tarafında ise dış çemberde bitki motifleri ve birbirine dolanmış şeritler, ortada ise hiyeroglifler görülmektedir¹¹⁹: L. 414-VIR^{ZI} ve BONUS₂. L. 398. Sadece küre kısmında L. 370 iki kere tekrarlanmaktadır¹²⁰. Diğer bir okunuş L. 414-ZITI^{ZI} olarak yapılmıştır¹²¹.

Sadberk Hanım Müzesi'nde yer alan yarı küre biçimli içi boş tunç bir mühür. 2 cm. çapında ve 1 cm. yüksekliğindedir. Orta eksende şimdi kayıp olan sapın geçirildiği karşılıklı iki delik yer almaktadır. Her iki yüzeyde dış çemberde dekoratif motifler görülmekte, ortada ise aynı hiyeroglif isim okunmaktadır: L. 115, L. 370, *Tapasu*¹²².

1982 yılında Metropolitan Sanat Müzesi'ne bağışlanan halka saplı gümüş bir mühür. MÖ 14.-13. yüzyıla tarihlenmektedir ve hiyeroglif yazıtlıdır. 2.54 cm. çapında ve 1.3 cm. yüksekliğindedir. Yarı küre mühürlere benzemektedir, ancak müzenin web sayfasında küre kısmına ait tek bir fotoğraf görülmektedir; burada dış çemberde birbirine dolanmış şeritler ve bitki motifleri ortada hiyeroglifler bulunmaktadır¹²³.

Ashmolean Müzesi'nde yer alan yarı küre biçimli tunç bir mühür. Küre kısmı zarar görmüştür. Her iki yüzeydeki işaretlerin aynı olduğu düşünülmektedir¹²⁴. Mührün iyi korunmuş tarafında *Ma-na-pa-da-ta*¹²⁵ ya da *Ma-na-pa-ti* ismi okunmakta ve BONUS₂.SCRIBA işaretleri görülmektedir¹²⁶.

Çorum'da eski eser kaçakçılarının üzerinde polis tarafından bir mühür yakalandığı haberi 2015'in Aralık ayında web sayfalarına yansımıştır. Fotoğraflardan anlaşıldığına yarı küre biçimli, üzerinde hiyerogliflerin yer aldığı, çok büyük ihtimalle tunç bir mühürdür¹²⁷.

¹¹⁷ Mora, 1987: V 2.1; Laroche, 1969: 88, fig. 28.

¹¹⁸ Mora, 1987: V 2.2.

¹¹⁹ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 16, tav. XVI A-B; Mora, 1987: V 4.1; Darga, 1992: 207, 219 A, 219B.

¹²⁰ Mora, 1987: V 4.1.

¹²¹ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 16, tav. XVI A-B.

¹²² Dinçol, 1990: 155-156, Taf. XI 3-6; Dinçol – Dinçol, 2008: 8-9, Abb. 8.

¹²³ <http://www.metmuseum.org/art/collection/search/326717>, Erişim Tarihi 22.09.2017; Kossak, 1982-1983:19.

¹²⁴ Hogarth, 1920: 46, Nr. 312; Mora, 1987: IIb 2.7.

¹²⁵ Alp, 1950: 101.

¹²⁶ Mora, 1987: IIb 2.7.

¹²⁷ <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1167986-corumda-yapilan-operasyonda-kral-muhru-ele-gecirildi>, Erişim Tarihi 15.09.2017.

• Yüzük Mühürler:

Borowski koleksiyonundan gümüş ve tunç yüzük mühür. Yarı dairesel yüzük halkası, disk biçimli baskı yüzüne tutturulmuştur. Baskı yüzünde, dış çember ve orta bölümde çok miktarda hiyerogliflerle dikkati çekmektedir¹²⁸. Yüksek sınıftan bir rahibeye aittir¹²⁹.

Ashmolean Müzesi'nde yer alan ve Kahire'de satın alınan halka sapa tutturulmuş disk biçimli bir levhadan oluşan gümüş bir yüzük mühür. Samsun kökenli olduğu bir soru işareti ile belirtilmiştir¹³⁰.

Ashmolean Müzesi'nde yer alan ve Konya'da satın alınan, altın yüzük mühür. Ortada Şauşga olması muhtemel bir tanrıça sola dönük vaziyette boynuzlu konik bir başlık ve uzun manto giymiş, elinde bir başak (?) tutarken görülmektedir. Tanrıça bir sfenksin üzerinde durmaktadır. Aslan başlı sfenksin bir de boynuzlu konik başlık giyen tanrı başı vardır. Bu sahnenin her iki tarafında birbirlerine dönük olarak iki aslan ve onların üzerinde de "büyük" anlamına gelen hiyeroglif işaretleri görülmektedir. Bunların her iki yanında da içe dönük olarak dikey bir hançeri sıkıca tutan insan elleri bulunmaktadır: L. 46 (Prens). Sahneyi mührün iki ucunda palmetler sonlandırmaktadır¹³¹. Mührün üzerindeki şahıs adı GAL-UR.MAH olarak okunmuştur¹³².

Haluk Perk Müzesi'nde yer alan tunç bir yüzük mühür. Yarı dairesel yüzük halkası, disk biçimli baskı yüzüne tutturulmuştur. Diskin çapı 2.4 cm., mührün yüksekliği 2.4 cm.'dir. Baskı yüzünün kenarında iki daireden oluşan bir bant ve onun içinde çentikler bulunmaktadır. Ortada bulunan hiyerogliflerden yukarıdan aşağıya sıralanmış üç işaret bir kadın adını vermektedir: L. 35 (na), L. 19 (á), L. 376 (zi/a). *na-á-zi/a* şeklinde sıralaması olan işaretler *á-na-zi/a* şeklinde okunmalıdır. Bu ismin her iki tarafında L. 370 (BONUS₂) ve L. 79 (FEMINA) görülmektedir: BONUS₂.FEMINA *á-na-zi/a*. "İyi Kadın *Ánazi/a*"¹³³.

Hiyeroglifli Diğer Madeni Eserler:

• Mızrak Ucu:

Bir antikacı tarafından Niğde'de eskiciden satın alınan tunç mızrak ucu¹³⁴ 1986'da Sadberk Hanım Müzesi'ne getirilmiştir. 16.5 cm. uzunluğunda, 3-5 cm. genişliğinde ve 2.3 cm. kalınlığındadır. Keskin kenarlarındaki bazı zararlar dışında iyi korunmuştur ve bir yüzünde hiyeroglifler bulunmaktadır. Benzerleri Anadolu'dan çok Yunanistan'da Miken mezarlarında bulunduğu için ithal olduğu düşünülmektedir. M.Ö.14-13. yüzyıla tarihlenen bu silahın ithalatı, Orta Anadolu'da Miken seramiklerine de rastlandığı için şaşırtıcı olmamalıdır.

¹²⁸ Poetto – Salvatori, 1981: Nr. 26, tav XXVI.

¹²⁹ Darga, 1992: 207, 218A, 218B.

¹³⁰ Hogarth, 1920: 22 fig. 21, 38 Nr. 194; Güterbock, 1942: 2; Dinçol – Dinçol, 2002: 84, Resim 10.

¹³¹ Hogarth, 1920: 22 fig. 22, 38 Nr. 195; Güterbock, 1942: 2; Boehmer, 1975: 453 (377e).

¹³² Alp, 1950: 93.

¹³³ Taş, 2012: 325.

¹³⁴ Bilgi, 1989.

Tarihlemeye yardımcı olan başka bir konu, üzerindeki hiyerogliflerdir¹³⁵. Bunlar, eser ithal edildikten sonra üzerine kazınmış olmalıdır. Hiyerogliflerin diziliş ve biçimleri M.Ö. 14-13. yüzyıl mühürlerinden bilinmektedir. Sağ sütundaki işaretler L. 97 – L. 312 – L. 376, mızrak ucunun sahibinin veya onu adayan kişinin adını vermektedir: *Walwaziti*^{zi}. Unvanı sol sütunda yer almaktadır: L. 363 – L. 326: “Büyük Kâtip”. L. 175, *-la* işareti ise fonetik tamamlayıcıdır. Bu isim çivi yazılı metinler ve hiyerogliflerden bilinmektedir¹³⁶; onlardan biri III. Hattuşili ve Puduhepa döneminin önemli bir kâtibidir ve eğer tesadüf değilse aynı şahıs söz konusudur. Puduhepa, Hattuşa'da, Hişuwa Bayramı'nın da aralarında olduğu Kizzuwatna tabletlerini arayıp bulması için başkâtip Walwaziti'yi görevlendirmiştir. Adı geçen görevli aynı zamanda, II. Muwatalli döneminde başkent Tarhuntaşşa'ya taşındıktan sonra Hattuşa'yı idare eden başkâtip Mitannamuwa'nın oğludur.

• Boğazköy Kurşun Levhası:

Boğazköy-Büyükale'de, 1937 yılında rulo halinde tek yüzü yazılı bir kurşun levha bulunmuştur. İşaretleri iyi korunmayan bu kurşun levha MÖ 14. veya 13. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu levha Kayseri-Kululu ve Kırşehir Yassihöyük'ten bilinen Demir Devri kurşun levhalarının bir öncüsü niteliğindedir¹³⁷.

• Boğazköy'den Tunç Pandantif/Kolye Ucu:

1.7 cm. çapında ve 0.15 cm. kalınlığında disk biçimli, üzerine silindirik şekilde yivli bir halkaleştirilmiş kolye ucudur. Disk biçimli halkanın kenarları hafifçe yükseltilmiş olup, iki adet hiyeroglif işaret ortada yer almaktadır: L. 39 (*ta*) – L. 191 (SOL). Bu işaretler *Tatiwata* adını verirler¹³⁸.

• Gümüş Külçe:

New York Metropolitan Sanat Müzesi'nde ve Norbert Schimmel koleksiyonunda MÖ 15.-13. yüzyıllara tarihli gümüş bir amorf külçe yer almaktadır. Üzerinde bulunan hiyeroglifler tam anlamıyla okunamamakla beraber işaretlerden birinin “ülke” diğerrinin “kâtip” olması mümkündür; ancak yazıt, külçenin işlevini belirlemede yetersizdir. Üçüncü işaret, eğer hiyeroglifse ne olduğu belirsizdir. 7.8 x 9 cm. ölçülerinde, kalınlığı 5 cm., ağırlığı ise 200 gr.'dır. Pürüzlü kenarları antik çağda külçeden parçalar koparıldığını göstermektedir. Norbert Schimmel koleksiyonundaki gümüş geyik rithonu ile birlikte bulunduğu söylendiği için bir gümüş işçisinin bu külçeyi eserini yapmak veya onarmak için kullandığı düşünülmüştür. Değişim aracı olarak kullanılmış olabileceği de hesaba katılmıştır¹³⁹. Hitit metinlerine göre metal işçileri bütün metaller üzerinde çalışmış görünmektedir. Bununla birlikte KI.LAM festivaline bakılacak olursa ayrı ayrı metaller üzerinde uzmanlaşan özel meslekler de söz konusudur. Bunlardan LÚ^{MES} KÜ.BABBAR

¹³⁵ Dinçol, 1989.

¹³⁶ Soysal, 2017: 14

¹³⁷ Bittel, 1938: 18; Özgüç, 1971: 62, dn. 95; Akdoğan – Hawkins, 2009: 7.

¹³⁸ Dinçol – Dinçol, 2008: 62-63 (310. Taf. 30/310a-b).

¹³⁹ Muscarella, 1974: No 128; Muscarella, 1992: 55;

http://www.metmuseum.org/art/collection/search/327405?sortBy=Relevance&who=Hitite&ft=*&offset=0&rpp=20&pos=11, Erişim Tarihi 22.09. 2017.

DÍM.DÍM. ve LÚ KÙ.BABBAR, gümüş kuyumcusunu karşılamaktadır¹⁴⁰. Dolayısıyla bu külçe bir kuyumcuya ait olabilir.

MÖ 2. Binde Anadolu'da gümüşün ödeme aracı olarak kullanıldığı hem Koloni Çağı hem de Hitit metinlerinden anlaşılmaktadır¹⁴¹. Hititçe belgelerde ağırlık olarak adlandırılan gümüş, mal ve hizmet alımında kullanılırdı; ancak henüz para söz konusu değildi çünkü standart bir biçim tespit edilmemiştir¹⁴². Vergiler bakır, gümüş (külçe), kalay ve demirle (bıçak, külçe...) alınırdı¹⁴³. Ayrıca hırsızlık ve başkasına zarar vermenin cezası gümüşle ödenirdi. Ancak gümüşün bütün ekonomik işlemler için kullanılmadığı bilinmektedir; Hitit kanunlarına göre hizmet ve zararlar arpa ile de ödenirdi¹⁴⁴. Değerli metaller saraylar tarafından sermaye olarak da biriktirilirdi¹⁴⁵.

Hitit envanter metinlerinde gümüş külçelerin (PAD KÙ.BABBAR) küçük ağırlıklarla vergi (*MANDATTU*) olarak verildiği söylenmektedir. Bunlardan birinde Lakarwa kenti, Arinna'nın Güneş Tanrıçası için (CTH 244.6.A: KBo 18.156), bir diğerinde Arpa kenti, Şapinuwa'nın Fırtına Tanrısı için (CTH 244.6.B: KBo 18.157) gümüş külçeler vermektedir¹⁴⁶.

Arkeolojik bulgulara göre külçelerin düzensiz kenarları onların istenilen miktarda kesilerek ya da kopararak kullanıldıklarını kanıtlamaktadır¹⁴⁷. Metropolitan Sanat Müzesi'ndeki külçenin kenarları da bu şekilde düzensiz bir şekle sahiptir. Kültepe metinleri arıtılmış gümüşün tüccarlar tarafından mühürlendiğini söylemektedir. Ancak az sayıdaki örneğe dayanarak bunun külçeler üzerinde yapıldığını söylemek mümkün değildir. N. Schimmel koleksiyonundaki külçe, üzeri yazıtlı örnekler arasında bilinen en eskisidir. Acmhöyük külçelerinin çoğunlukla tek yüzünde yer alan ve bir-iki çizgiden oluşan işaretler ise miktarla ilgili olmalıdır. Kaneş karumunda bulunan gümüş ve kalay külçelerin birinin üzerinde + - işaretleri vardır¹⁴⁸.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Kültepe ve Acmhöyük'te gümüş külçeler tespit edilmiştir. Hitit Çağı'nda bunlara Boğazköy'den bir örnek eklenebilir. Boğazköy gümüş külçesi tıpkı N. Schimmel koleksiyonundaki gibi düzensiz kenarlı olup 240 gr. ağırlığındadır¹⁴⁹. Anadolu'da bu külçeler değerli eşyaların yapımında da kullanılmıştır. Bunlar küçük parçalara bölünmeye elverişlidir ve farklı biçimlere sokulmuşlardır.

• Chicago Altın Diski:

Chicago Doğu Enstitüsü Müzesi'nde altın ve gümüşten oluşan on dört parça eser bulunmaktadır. Bu madeni eserlerin İzmir'de bulunduğu söylentisi tamamen dedikodudan ibarettir; çünkü bu eserler bir taraftan Hitit bir taraftan Kenan özellikleri sergilemektedir. Kenan bölgesinin sanat

¹⁴⁰ Siegelová, 1993:117-118.

¹⁴¹ Floreano, 2001; Savaş, 2006: 75-76; Dönmez, 2013a; Dönmez, 2013b; Taş, 2016b: 62 vd.

¹⁴² Müller-Karpe, 2006: 487; Siegelová – Tsumoto, 2011: 278; Taş, 2016b: 66.

¹⁴³ Siegelová – Tsumoto, 2011: 278.

¹⁴⁴ Floreano, 2001: 215-216.

¹⁴⁵ Müller-Karpe, 2006: 488; Siegelová – Tsumoto, 2011: 277.

¹⁴⁶ Koşak, 1982: 145-146; Floreano, 2001: 229-230; Siegelová – Tsumoto, 2011: 277.

¹⁴⁷ Öztan, 1997: 237.

¹⁴⁸ Öztan, 1997: 242, 244-245.

¹⁴⁹ Müller-Karpe, 2006: 487.

özelliklerinin Kilikya'nın doğusuna İzmir kadar batıya yayılmış olabileceği pek olası olmadığından her iki kültürün (Hitit-Kenan) birleşebileceği bir bölge olan Kuzey Suriye'de bir yerde yapılmış olmaları daha olasıdır. Aralarında, bir göğüs süsü olabilecek 19.7 cm. çapında altın bir disk yer almaktadır¹⁵⁰. Kenarları içe doğru kıvrılmış olup iç içe altı halkadan oluşmaktadır. En geniş üç halka çeşitli tasvirler, daha dar olan iki halkada bitki motifleri, ortada ise on yapraklı bir rozet görülmektedir. Dıştaki geniş halkada kanatlı güneşi taşıyan iki boğa adam tasviri on dört defa tekrarlanmakta, aralarında bir ağaç yer almaktadır. Onun içindeki geniş halkada ise boğa ve aslan tasvirleri, daha içerideki geniş halkada ise on bir defa tekrarlanan maske görülmektedir. Bu maskelerin arasında Hitit mühürlerinde yaygın bir hiyeroglif olan L. 369 "hayat" sembolü fark edilmektedir. Mısır hayat sembolü *ankh*'a benzeyen bu döngüsel haç, Hitit mühürlerinde genellikle boşluk doldurma motifi olarak kullanılmaktadır. Altın disk, Hitit ve Suriye-Filistin şehir devletleri (Kenan) geleneklerinin karışımı gibi görünmektedir, yapım tekniği ise Kıbrıs özellikleri taşımaktadır.

Değerlendirme:

Kronolojik Açıdan Madeni Eserlerde Yazıyı Kullanmak

MÖ 2. binin başlarında Mezopotamya ile Anadolu arasında sürdürülen yoğun ticaretin iki temel sonucu olmuştur: Mezopotamya kültürünün Anadolu'ya taşınması ve Anadolu'lu toplumların çivi yazısı ile tanışması. Çivi yazısı bir kez tüccarlar tarafından Anadolu'ya girince, onun faydası da anlaşılmış, yerel beyler bu icadı derhal kullanmaya başlamışlardır. Anum-Hirbi'nin meşhur mektubu, Harşamna kralı Hurmeli'nin mektubu bunun açık kanıtlarıdır. Bu kadar erken bir dönemde çivi yazısının Anadolu'lu yöneticiler tarafından madeni eserler üzerinde de kullanıldığı Anitta'nın mızrak ucu, Anum-Hirbi'nin silahları ve Diyarbakır kılıcından anlaşılmaktadır. Mezopotamya'da maden üzerine çivi yazısı yazıldığına dair kanıtlar MÖ 3. bine uzanmakla birlikte¹⁵¹ bu alışkanlık Anadolu'da MÖ 2. binin başlarına tarihlenmektedir. Bu dönemde madeni nesne üzerinde hiyerogliflere şimdilik rastlanmamıştır. Ancak Anadolu hiyerogliflerinin yaşı konusunda sürdürülen tartışmalar düşünüldüğünde Koloni Çağında hiyeroglif yazıtlı madeni eserlerin bulunması imkânsız değildir. Konya-Karahöyük mühürleri ve seramik eserleri üzerindeki işaretlere göre Anadolu'da hiyeroglif yazının ilk örnekleri Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ve hatta MÖ 3. binin sonlarına kadar uzanmaktadır¹⁵². Yine Koloni Çağı'na tarihlenmek üzere Kültepe'den bazı kaplarda görülen hiyeroglifler, daha kesin kanıtlar sağlamakta olup bunlardan biri üzerindeki (Dönem: Kültepe-Kaneş Ib – MÖ 1830-1700) işaretler grubu Hititçe bir şahıs adı olarak açıklanmak istenmiştir (TARKASNA-174-li: *Tarkasna-sili* veya *Tarkasna-salı*)¹⁵³.

MÖ 2. binin başlarında hiyeroglif kullanılıyorsa Hitit Devleti'nin kuruluş aşamasında da en azından madeni mühürler üzerine hiyeroglifle yazılmış

¹⁵⁰ Kantor, 1975: 145-155.

¹⁵¹ Ünal, 2002: 178.

¹⁵² Alp, 1994: 269-288.

¹⁵³ Poetto, 2018[2019]: 17 vd.

olması beklenebilir. Hititler I. Hattuşili döneminde çivi yazısını Kuzey Suriye'den alarak kendilerine uyarlamışlardır. Bu dönemde kil tabletler kullanılıyordu. Koloni Çağı'nda madeni eserler üzerinde çivi yazısına rastlandığına göre Hitit Devleti'nin kuruluş aşamasından itibaren çeşitli madenler çivi yazısını yazı yazmak için kullanılmış olabilir. I. Hattuşili, Hititçe yıllıklarında seferlerinin beşinci yılını anlatırken, kendisinin altından bir heykelini yaptırdığını, onu sahibesi Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yanına diktirdiğini ve etrafındaki duvarları baştan aşağı gümüşle kaplattığını söylemektedir. Eski Yakınoğu krallarının yazıtlı heykel ve stel diktirme alışkanlıkları ve Hattuşili'nin Kuzey Suriye'de bu çevrenin kültürü ile teması düşünüldüğünde, bu kayıp altın heykelin üzerine seferlerinin en azından bir kısmının yazılmış olabileceği ihtimalinden söz edilmiştir¹⁵⁴.

Dini-Ritüel Açıdan Madeni Eserlerde Yazıyı Kullanmak

Hititler'de madeni eserlere yazıt kazımanın dini-ritüel bir anlamı olup olmadığı sorgulanabilir. Bu konuda açık bir kanıt öne sürülemezse bile en azından yazının eskiçağ toplumları açısından taşıdığı dini anlam düşünüldüğünde ve Hititler'in metalleri, bir dayanıklılık sembolü olarak görmelerine bakılacak olursa, özellikle adak nesnelere üzerinde yazıyı kullanmış olmalarının özel bir önemi olduğu tahmin edilebilir.

Hem iletişim hem de bilgi birikimi açısından faydası anlaşıldığından, yazının bir insan icadı olmayıp mitsel birtakım kahramanlar ve tanrılar tarafından insanlara armağan edildiği, bu tanrıların aynı zamanda kâtiplerin de koruyucusu olduğu fikri eskiçağ toplumlarında yaygındır¹⁵⁵. İnsanlar yazı yoluyla başkalarıyla haberleştikleri için aynı yolu izleyerek tanrılarla da haberleşebilecekleri fikrini geliştirmişlerdir; dolayısıyla yazının önemi sadece insanlar arasında değil doğaüstü ile de iletişimi sağlamasından kaynaklanmaktadır¹⁵⁶. Mezopotamya'dan Roma'ya kadar bütün antikçağ boyunca, madeni olsun ya da olmasın tapınaklara adak olarak sunulan nesnelere üzerine, çeşitli konularda yazılar yazmak ve bunların kimler tarafından adandığını özellikle ifade etmek belki de bu durumla ilgilidir.

İnsanlar sadece tanrılarla değil, istediklerini elde edebilmek ya da başkalarına zarar vermek amacıyla başka doğaüstü güçlerle de iletişime geçebileceklerini kabul etmişler ve bunun için yine yazıyı kullanma ihtiyacını duymuşlardır. Başta heykelcik (çoğunlukla kil ve balmumun yapılmış olmak üzere) ve kurşun levhalar üzerinde çeşitli içerikte yazılar yazmak büyü yoluyla istenileni elde etmenin bir yolu haline gelmiştir¹⁵⁷. Bu uygulamaların Hitit Anadolu'sunda da olduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Bryce, 2018: 3-5, 8.

¹⁵⁵ Mezopotamya için bkz.: Black – Green, 2017: 207-208, 225-226; Mısır için bkz.: Wilkinson, 2016: 166-167, 215-217; Pinch, 2019: 289-290, 317-320; Antik Yunan ve Roma için bkz.: Blanck, 2000: 13-15; McCants, 2012: 89, 91; Frampton, 2019: 36-42

¹⁵⁶ Goody, 2013: 167-168, 174.

¹⁵⁷ Mezopotamya için bkz.: Scurllock, 2006: 49-50, 202; Mısır için bkz: Budge, 2016: 71 vd.; Antik Yunan ve Roma için bkz: Ogden, 2015.

¹⁵⁸ Hititler'de kil heykelcikler üzerine büyü yapılacak kimsenin isminin yazılması ile ilgili örnekler: Werner, 1967: 64-65, 67; Haas, 1994: 883; Hutter, 1991: 39; Beal, 2001: 67; Haas, 2003: 589-590.

Bir taraftan tanrılardan talepte bulunma, onları memnun ve teskin etme girişimleri, diğer taraftan demonlar gibi doğaüstü güçlerden iyi ya da kötü amaçlı olarak istenenler ve onları yönlendirip uzaklaştırma çabaları, kalıcılık ve değişmezlik özelliği olan yazı ile yapıldığında bunun sürekli gerçekleşeceği düşünülmüş olmalıdır¹⁵⁹. Yazıya ilişkin bu fikri, Hititler'in madenlerin dayanıklılık, süreklilik ve kalıcılığıyla ilgili düşünceleri¹⁶⁰ ile birlikte değerlendirdiğimizde, kalıcı bir nesne üzerinde yine bu özellikteki yazının kullanılması, tanrılar hakkındaki düşüncenin onlara sürekli olarak ulaştırılabileceği anlayışını getirmiş olabilir.

Adak Nesnelерinin Yapıldıkları Madenle Olan İlişkileri

Madeni kaplar hem kùltte hem de saray çevresinde kullanılmaktadır. Bir kap türünün yapımında hangi metalin tercih edileceği kesin olarak ayırt edilemese de bu konuda bazı eğilimler belirlenebilmiştir. Yukarıda gördüğümüz kùlt gereçlerinin yapımında gümüş ve tunç kullanılmıştır. Bunlardan hayvan biçimli kaplar için altın ve gümüş gibi değerli madenler, teknolojik sebeplerle ucuz oldukları için özellikle tercih edilmektedir¹⁶¹. Altın, havadan ve sudan etkilenmeyen dövülmeye elverişli, kararıp paslanmayan, ışıltılı bir maden olup, gümüş de yine paslanmayan, parlak, kolayca biçimlendirilen ve oksitlenmeye karşı oldukça dirençlidir¹⁶². Bu gibi özellikler her iki madeni tanrılar için yapılan nesnelerde kullanılmaya başlıca aday yapmış olmalıdır. Ayrıca Hititler'in gümüşe erişimi de nispeten kolaydır; bugün bilinen gümüş madenlerinin yüzde 70-80 kadarı Hitit egemenliğindedir¹⁶³. Hititler demiri bilmelerine rağmen demirden araç gereçleri yaygın bir şekilde kullanmadılar; bu, teknolojik bir eksiklikten değil, tamamen ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Demir, ısıtılıp işlenmeye hazır hale getirildiğinde, soğumadan tümünün işlenmesi gerektiğinden, çok sayıda uzman demircinin aynı anda çalışması gerekmektedir¹⁶⁴.

Hitit metinlerine göre tunç, belli şartlar için yüksek kaliteli bir malzeme olarak kabul edilmektedir. Pratik amaçlar için kullanılmıştır: Mızrak uçları, lambalar ve tıbbi aletler: Genelde değerli metallerin kullanıldığı özenle hazırlanmış kaplar, nadiren tunçtan yapılmıştır. Baltalar, oraklar, bıçaklar ve iğneler gibi tunç aletler (bunlar genellikle bakırdan imal edilmiştir), pratik bir amaçtan ziyade sembolik bir değere sahip görünmektedir. Bazen, heykeller ve diğer kùlt aletlerinin tunçtan yapıldığı, MÖ 13. yüzyılda ise demir heykellerin daha fazla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Gümüş ve altınla kıyaslandığında tunç, alt bir rol oynamıştır.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Örnek olarak Eski Mısır'da yazı, "her yıl bereketli bir hasat sağlamak için gerekli olan büyülere ve dualara değişmez bir şekil vermek için kullanıldı": Goody, 2013: 57.

¹⁶⁰ Alparslan – Doğan-Alparslan, 2011: 80, 83.

¹⁶¹ Siegelová, 1993: 115.

¹⁶² Savaş, 2006: 4-6.

¹⁶³ Alparslan – Doğan-Alparslan, 2011: 80; Anadolu'daki gümüş yatakları için bkz. Savaş, 2006: 7; Dönmez, 2013a: 95-97.

¹⁶⁴ Aktüre, 2003: 47.

¹⁶⁵ Siegelová – Tsumoto, 2011: 279-280.

Sonuç

Hitit çivi yazılı belgeleri, çok miktarda madeni eserden söz etmektedir. Bunlardan bir kısmı günümüze ulaşmıştır, bunlar arasında da çok azı hiyeroglifle veya çivi yazısı ile yazılmış bir yazıt içermektedir (Tablo 1). Hititler çivi yazısı için çoğunlukla kil tabletleri tercih etmiş olmakla birlikte bunun için altın, gümüş, demir ve tuncu da kullanmışlardır¹⁶⁶.

Çoğunlukla tunç ve gümüş kullanılarak (Tablo 2) üretilen madeni eserler Anadolu'da Çanakkale-İzmir'den Diyarbakır'a kadar olan coğrafyada bulunmuşlardır (Harita). Başta mühürler olmak üzere kimi eserlerin buluntu yeri belli değildir; bununla birlikte üzerlerindeki hiyeroglif ve ikonografik özelliklerden dolayı Hitit olarak adlandırılmaktadırlar. Sadece İzmir, Çorum, Sivas ve Diyarbakır'da iki farklı yazı türüyle yazılmış eserler bulunmuştur (Tablo 3). Bu makalede bahis konusu edilen eserlerin buluntu yeri kesin değilse Tablo 2'de bir soru işareti ile gösterilmiştir. Tablo 3'te sadece buluntu yeri belli olan madeni eserlerden hareketle iller sıralanmıştır. Tarkandemos Mührü İzmir'den elde edilmiştir, ancak buluntu yeri belirsizdir. Bununla birlikte içeriğinden dolayı İzmir'de bulunmuş olma ihtimali yüksek olduğundan Tablo 3'e İzmir de eklenmiştir; aynı durum harita için de geçerlidir. Bir taraftan bu mühür bir taraftan yukarıda ilgili bölümde ifade edilen İzmir'den Hitit çağına tarihli kaya anıtları Batı Anadolu'da yerel bir kralın yazılı belgelere yansıyan kanıtları olarak değerlendirilmelidir.

MÖ 2. bine ait madeni yazılı belgelerin çoğu hiyeroglifli mühürlerdir. Hiyeroglif baskılardan anlaşıldığına göre günümüze ulaşmamış madeni mühürler de söz konusudur. Kimi madeni mühürlerin üzerinde ise hiyeroglif tespit edilememiştir. Hitit olarak tanımlanan fakat Türkiye sınırları dışında bulunmuş hiyeroglif yazıtlı mühürlerin olduğu hatırlatılmalıdır. Buluntu yeri belirsiz ancak Türkiye dışında satın alınmış mühürler söz konusudur. Taştan yapılmış, sadece tutamağı metal olan mühürler de vardır.

Bu makalede hiyeroglifli madeni mühürler, buluntu yeri belirli olanlar ve olmayanlar şeklinde iki başlık halinde değerlendirilmiştir. Buluntu yeri belirli olanlar arasında üç farklı mühür tipi söz konusudur, bunlar damga, düğme ve yüzük mühürlerdir. Buluntu yeri belirsiz mühürler de damga, düğme ve yüzük mühür olmak üzere üç başlık halinde değerlendirilebilir. Bunlara Tarkandemos Mührü dördüncü bir tür olarak eklenebilir ancak ilgili bölümde ifade edildiği üzere bir mühür olmayabileceği akılda tutulmalıdır. Tarkandemos Mührü, düğme mühürler arasında değerlendirilebilecek yarı küre mühürlere şekil açısından kısmen benzemektedir ve yüzey kısmında çivi yazılı çerçeve içinde hiyeroglifler görülmektedir (Tablo 4).

Hitit dünyasında krali mühürler çivi yazılı ve hiyerogliflidir. Görevli mühürleri ve halka ait mühürlerde ise sadece hiyeroglif bulunur¹⁶⁷. Tarkandemos Mührü, ortasındaki hiyeroglif ve onu çevreleyen çivi yazısı ile Hitit kral mühürlerini hatırlatmaktadır. Nitekim üzerinde bir yerel kralın adı okunmaktadır. İncelenen bütün madeni mühürler arasında sadece

¹⁶⁶ Ünal, 2002: 177-178.

¹⁶⁷ Dinçol – Alparslan, 2013: 393.

Alacahöyük'te bulunan bir mühür üzerinde çivi yazısı saptanmıştır ve onda da hiyeroglif yoktur.

Anadolu'nun geleneksel mührü damga mühürler olduğu için¹⁶⁸ günümüze ulaşan madeni mühürler arasında da damga mühürler ağırlıktadır (Tablo 4).

Hitit Çağı'ndan günümüze ulaşan madeni kapların çok az bir kısmında hiyeroglif rastlanmıştır. Toplam altı adet kaptan ikisi rithon diğerleri ise kâsedir. Rithonlar ve Ankara² kâsesi gümüşten, Ankara³, Kınık ve Şarkışla kâseleri ise tunçtan imal edilmiştir. Bunlar tapınaklara ait adak nesnelere olmalıdır.

Yazıtlı tunç nesnelere pratik bir amaç taşıyanlar en başta mühürlerdir. Tunç tableti de bu yönde düşünmek mümkündür ancak, taraflar arasında yapılan bir antlaşmanın tanrıların huzuruna konması ve renginin de büyü ritüellerinde de sık kullanılan gümüşe benzetilme çabası düşünüldüğünde onun da sembolik bir değeri olduğu hesaba katılmalıdır. Mızrak ucu, kılıçlar ve baltalar da birer kült nesnelere dirler. Bütün bu tunç nesnelere arasında bir adet yaba ve kolyenin günlük kullanım amaçlı olduğu söylenebilir. Bu şekilde kullanılan diğer yazıtlı nesnelere arasında kurşun levha ve gümüş külçe de bulunmaktadır. MÖ 2. bin Anadolu'suna ait bütün bu yazıtlı madeni eserlerin büyük kısmının mühür ve adak nesnelere olduğu görülmektedir. Adaklar ise çoğunlukla silahlardan ve kaplardan oluşmaktadır.

MÖ 3. Binin sonuna tarihlenen az sayıda örnek bir kenara bırakıldığında yazı Anadolu'da MÖ. 2. Binin başında kullanılmaya başlanmıştır. Daha en başından itibaren yani Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda yazının hem günlük ihtiyaçlar için hem de dini amaçlı olarak üretilen nesnelere üzerinde kullanıldığı görülmektedir. Hititler bu alışkanlığı fazlasıyla devam ettirmişlerdir. Yazının Hitit Çağı'nda I. Hattuşili döneminde madeni eserler üzerinde kullanılmış olabileceği şimdilik sadece bir tahmin olarak öne sürülebilir. Hitit kralı Güneydoğu Anadolu seferinden dönüşünde pek çok ganimet getirmiştir. Bu eserler arasında yazıtlı madeni eserlerin olduğu da düşünülebilir. Bununla beraber adak nesnelere üzerinde yazının kullanılması fikri Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da olduğuna göre Hititler bu fikre yabancı olmasalar gerektir.

Hitit Çağı'nda hem günlük nesnelere üzerinde hem de dini eserlerde çivi yazısı ve hiyeroglif kullanılmıştır. Mühürler gibi günlük kullanımda yer alan nesnelere yazının kullanılması mühür sahibini göstermesi gibi pratik bir sebeple ilgilidir. Bununla birlikte adak nesnelere üzerine yazı kazınmış olmasının dini bir anlamı olup olmadığı düşünülebilir. Yazı tanrı ve tanrılarla iletişimin bir yolu olarak görülmüş ise dini amaçlı yapılmış madeni eserlerde de tanrıya iletilecek sözlerin kazınması önem arz etmektedir. Bu sözlerin başında da adağı sunan kişinin adı gelmektedir. Ancak adak nesnelere sadece metallere ibaret değildir, o halde madeni bir adak nesnesine yazı yazılmasının özel bir önemi var mıdır sorusu akla gelmektedir. Belki de iletilecek istenen fikrin (çoğunlukla adağı kimin sunduğu) metal gibi dayanıklı bir maddeye kazınarak kalıcı olması istenmiş ve adeta sonsuza kadar

¹⁶⁸ Dinçol – Alparslan, 2013: 395.

dondurulması sağlanmıştır. Fikrin yazı sayesinde uzun süre korunması anlayışı metalin dayanıklılığı kullanılarak pekiştirilmiştir.

Bunlara ek olarak dini içerikli yazıtlı eserlerde gümüş madenin belirli bir önemi olduğu söylenebilir. Bu önem söz konusu madenin rengi ve paslanmaması özelliğinden hareketle tanrılara layık olmasından ve bunun yanı sıra ekonomik açıdan kısmen daha kolay elde edilebiliyor oluşundan kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- AKDOĞAN, R. – J. D. HAWKINS, 2009. “Kırşehir-Yassıhöyük'ten Ele Geçen Luvi Hiyeroglif Yazılı Kurşun Levha”, *AMM* 2007-2008, ss. 7-14.
- AKTÜRE, S., 2003. *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- AKURGAL, E., 1995. *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir.
- ALP, S., 1950. *Zur Lesung von manchen Personennamen auf den hieroglyphenethitischen Siegeln und Inschriften = Hitit Hiyeroglif Mühür ve Kitabelerindeki Bazı Şahıs Adlarının Okunuşları Hakkında*, Ankara.
- ALP, S., 1988. “Einige weitere Bemerkungen zum Hirschrhyton der Norbert Schimmel-Sammlung”, *Imparati F. (ed.), Studi di storia e filologia anatolica dedicati a Giovanni Pugliese Carratelli*, (Eothen 1) Firenze, ss. 19-23.
- ALP, S., 1993. *Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels. Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Neue Deutungen*, Ankara.
- ALP, S., 1994. *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, Ankara.
- ALP, S., 1999. *Hititler'de Şarkı, Müzik ve Dans. Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Ankara.
- ALPARSLAN, M. – M. DOĞAN-ALPARSLAN, 2009. “Die Bedeutung von Zinn im Licht der Hethitischen Texte”, *TÜBA-AR* 12, ss. 183-188.
- ALPARSLAN, M. – M. DOĞAN-ALPARSLAN, 2011. “Symbol der ewigen Herrschaft: Metall als Grundlage des hethitischen Reiches”, *Anatolian Metal V*, Yalçın Ü. (ed.), Bochum, ss. 79-84.
- ALPARSLAN, M. – M. DOĞAN-ALPARSLAN, 2015. “The Hittites and their Geography: Problems of Hittite Historical Geography”, *European Journal of Archaeology* 18 (1), ss. 90-110.
- BAHAR, H., 1994-1995. “Konya Çevresi Tarih Araştırmaları – 1: Hititler'den Romalılar'a Kadar İsauria Bölgesi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9-10, ss. 219-241.

- BAHAR, H., 1996a. "Konya-Hatip'te Bulunan Yeni Bir Hitit Anıtı", *Arkeoloji ve Sanat* 73, Temmuz-Ağustos 1996, ss. 2-8.
- BAHAR, H., 1996b. "Yenin Bir Hitit Anıtı", *Tarih ve Toplum* Haziran 150, ss. 22-25.
- BAHAR, H., 2005. "Tarhuntašša Araştırmaları 1994-2002", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül 2002 – Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum, September 02-08, 2002*, Süel A. (ed.), Ankara, ss. 83-117.
- BAHAR, H., 2015. "Eskiçağda Konya", *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Editör: Hasan Bahar Konya, ss. 271-297.
- BALKAN, K., 1955. *Kanis Kärüm'unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler/Observations on the Chronological Problems of the karum Kanis*, Ankara.
- BEAL, R. H., 2001. "Hittite Military Rituals", *Ancient Magic and Ritual Power* (RGRW 129), Ed.: P. Mirecki – M. Meyer, Leiden – New York – Köln, ss. 63-76.
- BECKMAN, G., 1996. *Hittite Diplomatic Texts*, Scholars Press, Atlanta.
- BİLGİ, Ö., 1989. "A Unique Spearhead From Sadber Hanım Museum", *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç / Tahsin Özgüç'e Armağan*, Emre K. – Mellink M. – Özgüç N. (ed.), Ankara, ss. 29-31.
- BITTEL, K., 1938. "2. Vorläufiger Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1937", *MDOG* 76, ss. 13-47.
- BITTEL, K., 1976. *Beitrag zur Kenntnis hethitischer Bildkunst. Vorgetragen am 21. Juni 1975*, (SitzBHeidAkWiss-PhilHistKlas Abh 1976/4), Heidelberg.
- BLACK, J. – A. GREEN, 2017. *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü. Tanrılar, İfritler, Semboller*, Köprü Kitapları, İstanbul.
- BLANCK, H., 2000. *Antikçağda Kitap*, Çev.: Z. A. Yılmaz, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- BOEHMER, R. M. – H. G. GÜTERBOCK, 1987. *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy. Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978*, (Boğazköy-Hattuša 14), Berlin.
- BOEHMER, R. M., 1975. "Kleinasiatische Glyptik", Winfried Orthmann, *Der Alte Orient*, (Propyläen Kunstgeschichte XIV), ss. 437-453.
- BOEHMER, R. M., 1988. "Früheste Abbildungen von Lautenspielern in der althethitischen Glyptik", *Documentum Asiae minoris antiquae. Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag*, Neu E. – Rüter C. (ed.), Wiesbaden, ss. 51-58.
- BRYCE, T., 2018. "The Annals and Lost Golden Statue of the Hittite King Hattusili I", *Gephyra* 16, ss. 1-12.
- BUDGE, E. A. W., 2016. *Antik Mısır Büyüleri*, Çev.: Faruk Gültekin, İstanbul.

- CARRUBA, O., 2008. *Annali Etei del Medio Regno*, (StudMed 18) Pavia.
- CERAM, C. M., 1994. *Tanrıların Vatanı Anadolu*, İstanbul.
- CHANTRE, E., 1898. *Mission en Cappadoce: 1893 – 1894*, Paris.
- CHICHON, R. M., 1998. “Taprammi Çanağı Kompozisyonu Üzerine”, *Argos Gemicileri* 6, ss. 12-20.
- ÇINAROĞLU, A., 1990-1991. “Kastamonu Kökenli Bir Grup Hitit Gümüş (?) Eseri”, *Müze/Museum* 4, ss. 53-58.
- ÇİFÇİ, M. – J. D. HAWKINS, 2016. “A New Inscribed Bowl in Ankara Museum”, *CollAn* 15, ss. 238-246.
- D'ALFONSO, L., 2010. “A Hittite Seal from Kavuşan Höyük”, *Anatolian Studies* 60, ss. 1-6.
- DARGA, M., 1992. *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- DİNÇOL, A. M., 1983. “Adana, Hatay ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Hitit Hieroglif Mühürleri Hethitische Hieroglyphensiegel in den Museen zu Adana, Hatay und Istanbul”, *AnAr* 9 ss. 173-212 / 213-249.
- DİNÇOL, A. M., 1989. “The Hieroglyphic Signs on the Spearhead” Appendix in Önder Bilgi “A Unique Spearhead From Sadber Hanım Museum”, *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç / Tahsin Özgüç'e Armağan*, Emre K. – Mellink M. – Özgüç N. (ed.), Ankara, ss. 29-31.
- DİNÇOL, A. M., 1990. “Neue hethitische Hieroglyphensiegel in den staatlichen Museen zu Istanbul, Ereğli, Karaman und im privaten Sadberk-Hanim-Museum”, *OrNS* 59, ss. 150-156.
- DİNÇOL, A. M., 1998. “The Rock Monument of the Great King Kurunta and its Hieroglyphic Inscription”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996 - Acts of the IIIrd International Congress of Hittitology, Çorum, September 16-22, 1996*, Alp S. – Süel A. (ed.), Ankara, ss. 159-166.
- DİNÇOL, Ali M. – M. ALPARSLAN, 2013. “Hitit Mühürcülüğü (Gliptik)”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu / Hittites: An Anatolian Empire*, (Anadolu Uygarlıkları Serisi 2), Alparslan M. – Doğan-Alparslan M. (ed.), İstanbul, ss. 392-404.
- DİNÇOL, A. M. – B. DİNÇOL, 1983. “Elazığ Müzesinde Bulunan İki Hitit Hieroglif Mührü”, *Anadolu Araştırmaları* 9, ss. 285-288, Lev. 1-2.
- DİNÇOL, A. M. – B. DİNÇOL, 1996. “Hatip Anıtı'ndaki Hiyeroglif Yazıt”, *Arkeoloji ve Sanat* 73, ss. 8-9.
- DİNÇOL, A. M. – B. DİNÇOL, 2002. “Große, Prinzen, Herren. Die Spitzen der Reichsadministration im Spiegel ihrer Siegel / Büyükler, Prenslar, Beyler. Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk = Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter, Kunst-Und Ausstellungshalle der Bundesrepublik*

- Deutschland, 18 Januar – 28 April 2002*, Jacob, Wenzel (ed), Bonn, ss. 82-87/428-431.
- DİNÇOL, A. M. – B. DİNÇOL, 2003. “Zwei hethitische Hieroglyphensiegel aus Yozgat und Konya”, *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük İçin Yazılar*, Özbaşaran M. – Tanındı O. – Boratav A. (ed.), İstanbul, ss. 67-69.
- DİNÇOL, A. M. – B. DİNÇOL, 2005. “Anadolu’da Bulunan İlk Çivi Yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı”, *Anadolu Araştırmaları* 18, ss. 1-13.
- DİNÇOL, A. M. – B. DİNÇOL, 2008. *Die Prinzen- und Beamtensiegel aus der Oberstadt von Boğazköy-Hattuša vom 16. Jahrhundert bis zum Ende der Grossreichszeit*, (Boğaz 22) Mainz am Rhein.
- DİNÇOL, A. M. – J. YAKAR – B. DİNÇOL – A. TAFFET, 2000. “The Borders of the Appanage Kingdom of Tarhuntašša - A Geographical and Archaeological Assessment”, *Anatolica* 26, ss. 1-29.
- DİNÇOL, B., 1982. “Bir Alacahöyük Mührünün Okunuşu Hakkında” *AnAr* 8, ss. 59-60.
- DOĞAN-ALPARSLAN, M., 2011. “Anadolu’nun Kayıp Başkenti Tarhuntašša”, *Aktüel Arkeoloji* 21 (Mayıs-Haziran), ss. 47-56.
- DONBAZ, V., 1998. “Inscribed Spear Heads Some Tablets at the Gaziantep Archaeological Museum”, *Altorientalische Forschungen* 25/1, ss. 173-185.
- DÖNMEZ, S., 2013a. *Hitit Döneminde Anadolu’da Değişim Aracı Olarak Kullanılan Madenler*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- DÖNMEZ, S., 2013b. “Hitit Dönemi’nde Değişim Araçları Ve Ölçü Birimleri”, *JASSS* Volume 6 Issue 8, October 2013, ss. 813-832.
- DÖNMEZ, S., 2014. “Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı”, *History Studies* 6/1 January, ss. 61-79.
- DURNFORD, S. P. B., 2010. “How old was the Ankara Silver Bowl when its inscriptions were added? ”, *AnSt* 60, ss. 51-70.
- EHRINGHAUS, H., 2005. *Götter Herrscher Inschriften. Die Felsreliefs der hethitischen Großreichszeit in der Türkei*, Mainz am Rhein.
- EMRE, K. – A. ÇINAROĞLU, 1993. “A Group of Metal Vessels from Kınık-Kastamonu”, *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Mellink M. J. – Porada E. – Özgüç T. (ed.), Ankara, ss. 675-713.
- ERKUT, S., 2005. “Hititçe GİŞEya ve Onun Türkçe Karşılığı Hakkında”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül 2002*, I. Cilt, Ankara, ss. 37-42.
- ERTEM, H., 2007. “Noel Ağacının Kökeni Hakkında”, *Refik Duru’ya Armağan/Studies in Honour of Refik Duru*, Yayına Hazırlayanlar/Editors:

- Gülsün Umurtak, Şevket Dönmez, Aslihan Yurtsever, İstanbul, ss. 213-216.
- FLOREANO, E., 2001. "The Role of Silver in the Domestic Economic System of the Hittite Empire", *Altorientalische Forschungen* 28/2, ss. 209-235.
- FRAMPTON, S. A., 2019. *Empire of Letters: Writing in Roman Literature and Thought from Lucretius to Ovid*, New York: Oxford University Press.
- GIUSFREDI, F., 2013. "Further Considerations on the Ankara Silver Bowl", *Time and History in the Ancient Near East. Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona, 26- 30 July 2010*, Feliu L. - Llop J. - Albà A. M. - Sanmartín J. (ed.), Winona Lake, Indiana, ss. 665-679.
- GOODY, J., 2013. *Yazılı ve Sözel Arasındaki Etkileşim. Okur-Yazarlık, Aile, Kültür ve Devlet Üzerine İncelemeler*, Çev.: Osman Bulut, Pinhan Yayınları, İstanbul.
- GÜTERBOCK, H. G., 1939. "Un cachet hittite de Çorca", *RHA* 5/35, ss. 91-92.
- GÜTERBOCK, H. G., 1942. *Siegel aus Boğazköy 2. Teil: Die Königssiegel von 1939 und die übrigen Hieroglyphensiegel*, (AfO Beiheft 7) Berlin.
- GÜTERBOCK, H. G., 1949. "Yeni Eti Hiyeroglif Yazıtları ve Mühürleri. Neue hethitische Hieroglyphenschriften und Siegel", *TTAED* 5, ss. 53-60/60-65.
- GÜTERBOCK, H. G., 1965. "A Votive Sword with an Old Assyrian Inscription", *Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-Fifth Birthday, April 21, 1961*, Editors: Hans G. Güterbock - Thorkild Jakobsen, (AS 16) Chicago, ss. 197-198.
- GÜTERBOCK, H. G., 1977. "The Hittite Seals in the Walters Art Gallery", *Journal of the Walters Art Gallery* 36, ss. 7-16.
- GÜTERBOCK, H. G., 1981/1983. "A Note on the Frieze of the Stag Rhyton in the Schimmel Collection", *Anadolu/Anatolia* XXII, ss. 1-5.
- GÜTERBOCK, H. G., 1989. "Hittite kursa "hunting bag"", *Essays in Ancient Civilization Presented to Helene J. Kantor*, Leonard A. - Williams B. B. (ed.), (SAOC 47) Chicago, ss. 113-119.
- GÜTERBOCK, H. G. - T. KENDALL, 1995. "A Hittite Silver Vessel in the Form of a Fist", *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Carter J. B. - Morris S. P. (ed.), Austin, ss. 45-60.
- HAAS, V., 1994., *Geschichte der hethitischen Religion* (HdO), Leiden.
- HAAS, V., 2003. *Materia Magica et Medica Hethitica. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient*, Berlin - New York.
- HARMANŞAH, Ö., 2015. *Place, Memory and Healing: An Archaeology of Anatolian Rock Monuments*, London-New York.
- HAWKINS, J. D., 1993. "A Bowl Epigraph of the Official Taprammi", *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Mellink M. J. - Porada E. - Özgüç T. (ed.), Ankara, ss. 715-717.

- HAWKINS, J. D., 1995. *The Hieroglyphic inscription of the sacred pool complex at Hattusa. With an archaeological introduction by Neve P.*, (StBoT Beiheft 3) Wiesbaden.
- HAWKINS, J. D., 1997. "A Hieroglyphic Luwian Inscription on a Silver Bowl in the Museum of the Anatolian Civilizations, Ankara", *Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yılı*, ss. 7-24.
- HAWKINS, J. D., 1998. "Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos', Boğazköy sealings and Karabel", *AnSt* 48, ss. 1-31.
- HAWKINS, J. D., 1999. "Karabel, 'Tarkondemos' and the Land of Mira - new Evidence on the Hittite Empire Period in Western Anatolia", *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 23, ss. 7-14.
- HAWKINS, J. D., 2005. "A Hieroglyphic Luwian Inscription on a Silver Bowl", *Studia Troica* 15, ss. 193-204.
- HAWKINS, J. D., 2006. "Tudḫaliya the Hunter", *The Life and Times of Ḫattušili III and Tudḫaliya IV – Proceedings of a Symposium held in Honour of J. De Roos, 12-13 December 2003, Leiden*, Hout Th.P.J. van den (ed.), Leiden, ss. 49-76.
- HAWKINS, J. D. – D. F. EASTON, 1996. "A Hieroglyphic Seal from Troia", *Studia Troica* 6, ss. 111-118.
- HAWKINS, J. D. – A. MORPURGO-DAVIES, 1998. "Of Donkeys, Mules and Tarkondemos", *Mír Curad - Studies in Honor of Calvert Watkins*, Jasanoff J. – Melchert H. C. – Oliver L. (ed.), Innsbruck, ss. 243-260.
- HERBORDT, S., 2006. "Siegelfunde aus den Grabungen in Tal von Sarıkale", *Archäologischer Anzeiger* 2006/1, ss. 183-187.
- HOGARTH, D. G., 1920. *Hittite seals, with particular reference to the Ashmolean collection*, Oxford.
- HOUT, Th. P. J. van den, 1989. "A chronology of the Tarhuntassa-Treaties", *JCS* 41, ss. 100-114.
- HOUWINK TEN CATE, Ph. H. J., 1992. "The Bronze Tablet of Tudhaliyas IV and its Geographical and Historical Relations", *ZA* 82, ss. 233-270.
- HUTTER, M., 1991. "Bemerkungen zur Verwendung magischer Rituale in mittelhethitischer Zeit", *AoF* 18, ss. 32-43.
- IŞIK, F. – M. ATICI - R. TEKOĞLU, 2011. "Die Nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass. Zur kulturellen Kontinuität vom bronzezeitlichen Mira zum eisenzeitlichen Ionia", *Studien zum antiken Kleinasien VII*, Schwertheim E. (ed.), (Asia Minor Studien 66) Münster, ss. 1-33 (Taf. 1-11).
- KANTOR, H. J., 1957. "A Syro-Hittite Treasura in the Oriental Institute Museum", *JNES* 16/3, ss. 145-162.
- KARAUĞUZ, G., 2002a. *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya.

- KARAUĞUZ, G., 2002b. Konya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Hitit Hiyeroglif Mührü”, *Archivum Anatolicum* 5, ss. 93-95.
- KARAUĞUZ, G., 2002c. “M.Ö. II Binde Konya Bölgesi Hitit Kaya Anıtları ve Yazıtları Üzerine Bazı Gözlemler”, *AMMK* 2001, ss. 54-103.
- KARAUĞUZ, G. – K. ÖZCAN, 2008. “Hitit İmparatorluk Döneminde Anadolu Yerleşme Sistemine İlişkin Hipotetik Yaklaşımlar “Tarhuntaşsa Eyaleti Yerleşme Sistemi””, *VI Congresso Internazionale di Ittitologia, Roma, 5-9 settembre 2005, Parte II*, Archi A. – Francia R. (ed.), (*SMEA* 50) Roma, ss. 463-477.
- KASSIAN, A. S. – I. S. YAKUBOVICH, 2007. “Murşili II's Prayer to Telipinu (CTH 377)”, *Tabularia Hethaeorum – Hethitologische Beiträge Silvin Koşak zum 65. Geburtstag*, Groddek D. – Zorman M. (ed.), (*DBH* 25) Wiesbaden, ss. 423-454.
- KLENGEL, H., 1999. *Geschichte des hethitischen Reiches*, (HdO) Leiden-Boston-Köln.
- KOSSAK, S., 1982-1983. “Curatorial Reports and Departmental Accessions”, *Annual Report of the Trustees of the Metropolitan Museum of Art* 113, ss. 15-53.
- KOŞAK, S., 1982. *Hittite inventory texts (CTH 241-250)*, (TH 10) Heidelberg.
- KOŞAY, H. Z., 1941. “Türk Tarih Kurumu Alacahöyük Hafriyatı 1940 Çalışmaları ve Neticeleri”, *Belleter* V/17-18, ss. 1-8, Levha I-XI.
- KOŞAY, H. Z. – A. ÜNAL – A. ÇİZGEN, 1965. “1964 Alaca Höyük Kazısı Raporu”, *TAD* XIV/1-2, ss. 161-215.
- LAROCHE, E., 1969. “Les dieux de Yazilikaya”, *RHA* 27/84-85, ss. 61-109.
- LATACZ, J., 2004. *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*, Oxford.
- MARTINO, S. De, 1999. “Ura and the boundaries of Tarhuntaşsa”, *AoF* 26, ss. 291-300.
- MCCANTS, W. F., 2012. *Kültür Mitleri. Tanrıları Yaratmak, Ulusları İcat Etmek*, Çev.: Merve Tabur, İthaki Yayınları, İstanbul.
- MELCHERT, H. C., 2007. “The Borders of Tarhuntassa Revisited”, *VITA – Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol*, Alparslan M. – Doğan-Alparslan M. – Peker H. (ed.), İstanbul, ss. 507-513.
- MÜLLER-KARPE, A., 2006. “Hititler'de Metal Külçeler”, *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Editörler: Ü. Yalçın – C. Pulak – R. Slotta, Bochum, ss. 487-494.
- MORA, C., 1987. *La glittica anatolica del II millennio A.C.: Classificazione tipologica. Vol 1: I sigilli a iscrizione geroglifica*, (StudMed 6) Pavia.
- MORA, C., 2007. “Three Metal Bowls”, *VITA – Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol*, Alparslan M. – Doğan-Alparslan M. – Peker H. (ed.), İstanbul, ss. 515-521.

- MORDTMANN, A. D., 1872. "Entzifferung und Erklärung der armenischen Keilinschriften von Van und der Umgegend", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 26, ss. 465-696.
- MUSCARELLA, O. W., 1974. *Ancient art in the Norbert Schimmel Collection*, Mainz.
- MUSCARELLA, O. W., 1992. "Ancient Art: Gifts from the Norbert Schimmel Collection", *The Metropolitan Museum Of Art Bulletin* XLIX/4, ss. 5-64.
- NEVE, P., 1988. "Boğazköy-Hattusas 1986 Kazıları", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 6-10 Nisan 1987*, Ankara, ss. 249-269.
- OGDEN, D., 2015. *Eski Yunan ve Roma'da Büyücülük. Bölüm 1: Bağlama Büyüleri. Yunan ve Roma Dünyasında Beddua Levhaları ve Voodoo Bebekleri*, Çev. Çiğdem Dürüşken – Eyüp Çoraklı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ORESHKO, R. N., 2012. "Hieroglyphic Luwian Inscription On The Ankara Silver Bowl: An Essay Of Epigraphic And Historical Reinterpretation", *VDI (Journal of Ancient History 2 (281))*, ss. 3-28, (Rusça, İngilizce özet).
- OTTEN, H., 1988a. *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tutḫalijas IV.*, (StBoT Beiheft 1) Wiesbaden.
- OTTEN, H., 1988b. "Die Bronzetafel", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 6-10 Nisan 1987*, Ankara, ss. 271-277.
- ÖKSE, T. – M. AKYURT – M. TÖRNÜK, 1992. "Sivas Yöresinde Bulunan Bir Altın Yüzük Mühür", *Türk Arkeoloji Dergisi* XXX, ss. 217-225.
- ÖZCAN, A., 2016a. "Hatıp Kabartması", *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Editör: T. Yiğit, Ankara, ss. 146-149.
- ÖZCAN, A., 2016b. "Hiyeroglifli Oda", *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Editör: T. Yiğit, Ankara, ss. 13-16
- ÖZGÜÇ, T., 1956. "Anitta Hançeri/The Dagger of Anitta", *Belleten* 20, ss. 29-32 / 33-36.
- ÖZGÜÇ, T., 1971. *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı / Kültepe and its Vicinity in the Iron Age*, Ankara.
- ÖZGÜÇ, T., 1999. *Kültepe-Kaniş/Neša Sarayları ve Mabetleri. The Palaces and Temples of Kültepe-Kaniş/Neša*, Ankara.
- ÖZGÜÇ, T., 2002. "Alacahöyük. İmparatorluğun Çekirdek Bölgesinde Bir Kült Merkezi/Alacahöyük. Ein Kultort im Kerngebiet des Reiches", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk = Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter, Kunst-Und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 18 Januar – 28 April 2002*, Jacob, Wenzel (ed), Bonn, ss. 172-175, 468-469, Katalog No 138.
- ÖZTAN, A., 1997. "Acemhöyük Gümüş Hazinesi", *Belleten* LXI/231, ss. 233-271.
- PINCH, G., 2019. *Mısır Mitolojisi. Eski Mısır Tanrıları, Tanrıçaları ve Mitleri*, Çev: E. Duru, Say Yayınları, İstanbul.

- POETTO, M. – S. SALVATORI, 1981. *La collezione anatolica di E. Borowski*, (StudMed 3) Pavia.
- POETTO, M., 1979. “Spigolature di Luvio geroglifico”, *Rivista degli studi orientali* 52/1-2, ss. 1-5.
- POETTO, M., 2017. “The Hieroglyphic Luwian Inscription ANKARA 3: A New Exegetic Approach”, *NABU* 2, ss. 88-90.
- POETTO, M., 2018[2019]. “A Hieroglyphic graffito on a pitcher from Kültepe”, *News from the Lands of the Hittites. Scientific Journal for Anatolian Research* 2, ss. 17-25.
- REEVES, L. C., 2003. *Aegean and Anatolian Bronze Age Metal Vessels: A Social Perspective. Volume I: Text*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, University of London, London.
- SALVINI, M., 1993. “Un documento del re ittita Ammuna”, *SMEA* 32, ss. 85-89.
- SAVAŞ, Ö. S., 2006. *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö. 2. Binyılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, Ankara.
- SAYCE, A. H., 1882. “The Bilingual Hittite and Cuneiform Inscription of Tarkondemos”, *Transactions of the Society of Biblical Literature* 7, ss. 294-308.
- SAYCE, A. H., 1903. *The Hittites. The Story of a Forgotten Empire*, London.
- SCURLOCK, J., 2006. *Magico-Medical Means of Treating Ghost-Induced Illnesses in Ancient Mesopotamia*, Leiden-Boston.
- SEEHER, J., 1998. “Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1997”, *Archäologischer Anzeiger*, Heft 2, ss. 215-241.
- SEEHER, J., 2007. “Boğazköy/Hattuša 2004-2005 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *28. KST 2. Cilt, 29 Mayıs – 2 Haziran 2006 Çanakkale*, Ankara, ss. 27-42.
- SIEGELOVÁ, J., 1993. “Metalle und Metallurgie. A II. In den heth. Texten”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 8, ss. 112-119.
- SIEGELOVÁ, J. – H. TSUMOTO, 2011. “Metals and Metallurgy in Hittite Anatolia”, *Insights into Hittite History and Archaeology*, (Colloquia Antiqua 2) Genz H. – Mielke D.P. (ed.), Leuven-Paris-Walpole, ss. 275-300.
- SIMON, Z., 2009. “Die ANKARA-Silberschale und das Ende des hethitischen Reiches”, *ZA* 99, ss. 247-269.
- SIMON, Z., 2017. “Philologische Bemerkungen zur hieroglyphen-luwischen Inschrift ANKARA 3”, *NABU* 2, ss. 86-88.
- SINGER, I., 2002. *Hittite Prayers*, (SBL Writings from the Ancient World 11) Atlanta.
- SOYSAL, O., 2017. *Çivi Yazılı Belgelerde ve Hitit Mühürlerindeki ziti- İsimleri Hakkında Bazı Görüşler*, (Özel Yayın).

- SÜEL, A., 1985. *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara.
- SÜEL, A., 2008. “Hitit Devleti'nin Bir Diğer Başkenti: Şapinuva”, Hazırlayanlar: Taner Tarhan – Aksel Tibet – Erkan Konyar, *Muhibbe Darga Armağanı*, İstanbul, 457-474.
- SÜEL, M., 2005. “Ortaköy-Şapinuva 'D' Yapısı Hitit Dini Mimarisinde Değişik Bir Yorum”, Süel A. (ed.), *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül 2002 – Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum, September 02-08, 2002*, Ankara, 687-700.
- SÜEL, A. – M. SÜEL, 2004. “2002 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 26-31 Mayıs 2003 Ankara*, II. Cilt, Ankara, ss. 229-234.
- SÜEL, A. – M. SÜEL, 2006. “Ortaköy Araştırmaları”, *İdol. Arkeologlar Derneği Dergisi* Yıl: 8 Sayı: 28, ss. 14-21.
- SÜEL, A. – M. WEEDEN, 2019. “A Silver Signet-Ring from Ortaköy-Sapinuwa”, “*And I Knew Twelve Languages*”. *A Tribute to Massimo Poetto on the Occasion of His 70th Birthday*, Edited by Natalia Bolatti Guzzo and Piotr Taracha, Warsaw, ss. 661-666, Fig. 1-9.
- TARACHA, P., 1996. “Two Spears on the Stag Rhyton in the Schimmel Collection”, *Anadolu Arşivleri/Archivum Anatolicum 2*, ss. 71-77.
- TAŞ, İ., 2012. “Haluk Perk Koleksiyonu'ndan 3 Yeni Hitit Mührü”, *Ömer Çapar'a Armağan*, Turgut Y. – Kaya M. A. – Sina A. (ed.), Ankara, ss. 323-328.
- TAŞ, İ., 2016a. “Haluk Perk Müzesi'ndeki İki Hitit Mührü”, *TAD 35/60*, ss. 39-43.
- TAŞ, İ., 2016b. “Anadolu'nun Kadim Uygarlığı Hititlerde Ölçü ve Ölçümleme”, *Kantarın Topuzu: Teraziler, Ağırlıklar, Ölçü Aletleri*, Kurator: Naim Arnas, İstanbul, 2016, ss. 59-67.
- TAŞ, İ. – Ö. İPEK, 2015. “Çorum İli, Alaca İlçesi Büyükhırka Köyü Kurşun Tablet Sureti”, 5. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu 10 Aralık 2015 Çorum*, Yayına Hazırlayanlar: Önder İpek – Resul İbiş, Çorum, ss. 185-194.
- TAŞKIN, S., 2016. *Luvya. Batı Anadolu ve Ege'nin İ.Ö. 2. binyıl Tarihi'ne Yeni Bir Bakış*, İstanbul.
- TEKİN, H., 2018. *Madeni Eser Tipolojisi*, Ankara.
- ÜNAL, A. – A. ERTEKİN – İ. EDİZ, 1990-1991. “1991'de Boğazköy-Hattuşa'da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadca Adak Yazıtı – The Hittite Sword from Boğazköy-Hattusa, Found in 1991 and its Akkadian Inscription”, *Müze/Museum 4*, ss. 46-49, 50-52.
- ÜNAL, A., 1993a. “Boğazköy Kılıcının Üzerindeki Akadca Adak Yazıtısı Hakkında Yeni Gözlemler”, *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Mellink M. J. – Porada E. – Özgüç T. (ed.), Ankara, ss. 727-730.

- ÜNAL, A., 1993b. “Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, ss. 11-31.
- ÜNAL, A., 1996. *The Hittite Ritual of Ḫantitaššu from the City of Hurma against Troublesome Years*, Ankara.
- ÜNAL, A., 2002. *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul.
- ÜNAL, A., 2018. *Eski Anadolu Siyasi Tarihi. Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)*, Ankara.
- WEEDEN, M., 2013. “After the Hittites: The Kingdoms of Karkamish and Palistin in Northern Syria ”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 56-2, ss. 1-20.
- WERNER, R., 1967. *Hethitische Gerichtsprotokolle (StBoT 4)*, Wiesbaden.
- WILKINSON, R. H., 2016. *Eski Mısır'ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları*, Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul.
- WLOUDHUIZEN, F. C., 2013. “On the Reading of the Luwian Hieroglyphic Legends of the Schimmel Rhyton”, *Colloquium Anatolicum/Anadolu Sohbetleri XII*, ss. 333-344.
- WLOUDHUIZEN, F. C., 2015. *Luwian Hieroglyphic: Texts, Grammar, Indices*, Heiloo.
- YAKAR, J., 2014. “The Archaeology and Political Geography of the Lower Land in the Last Century of the Hittite Empire”, *Anadolu Kültürlerine Bir Bakış/Armağan Erkanal'a Armağan*, Editörler: Nazlı Çınardalı-Karaaslan – Ayşegül Aykurt – Neyir Kolankaya-Bostancı – Yiğit H. Erbil, Ankara, ss. 501-510.
- YAKUBOVICH, I., 2008. “Hittite-Luvian Bilingualism and the Development of Anatolian Hieroglyphs”, *Acta Linguistica Petropolitana* 4, ss. 9-36.
- YALÇIKLI, D., 2000. “Zwei Bronzegabeln aus Zentralanatolien”, *Istanbuler Mitteilungen* 50, ss. 113-128 (mit einem Beitrag von Aygül Süel).
- ZIMMERMANN, T. – L. ÖZEN – Y. KALAYCI – R. AKDOĞAN, 2010. “The Metal Tablet from Boğazköy-Hattuša: First Archaeometric Impressions”, *JNES* 69/2, ss. 225-229.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.britishmuseum.org>.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=181019001&objectId=1430426&partId=1, Erişim Tarihi 08.10.2017.

<https://thewalters.org>.

<http://art.thewalters.org/detail/5130/seal-of-tarkummuwa-king-of-mera/>, Erişim Tarihi 08.10.2017.

<https://www.metmuseum.org>.

<http://www.metmuseum.org/art/collection/search/326717>, Erişim Tarihi 22.09.2017.

http://www.metmuseum.org/art/collection/search/327405?sortBy=Relevance&who=Hittite&ft=*&offset=0&rpp=20&pos=11, Erişim Tarihi 22.09. 2017.

<http://www.haberturk.com>.

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/1167986-corumda-yapilan-operasyonda-kral-muhru-ele-gecirildi>, Erişim Tarihi 15.09.2017.

<https://pixelmap.amcharts.com>. Erişim Tarihi 20.10.2017. Haritanın hazırlanmasında kullanılmıştır.

Tablolar:

Tarih	Dönem	Çivi Yazılı Eserler	Hiyeroglifli Eserler			
MÖ 2. Bin	ATKÇ	Anitta'nın Mızrak Ucu				
		İki Mızrak Ucu				
		Diyarbakır Kılıcı				
	Hitit	Boğazköy Kılıcı		Kaplar	Mühürler	Diğerleri
				Geyik Biçimli Riton	Tarkondemos	Mızrak Ucu
			Ortaköy Eserleri	Yumruk Biçimli Riton	Troia	Kurşun Levha
			Tunç Balta	Ankara2 Kâsesi (?)	Boğazköy	Külçe
			Yaba	Ankara3 Kâsesi	Alacahöyük (2 adet)	Kolye Ucu
			Tunç Tablet	Taprammi Çanağı	Sivas	Altın Disk
			Alacahöyük Tunç Mührü	Şarkışla Kâsesi	Konya	
			Tarkondemos Mührü		Aksaray	
					Diyarbakır	
					Kargamış	
					Ortaköy	
		Diğer Mühürler				

Tablo 1: MÖ 2. bine tarihli, yazıtlı madeni eserler.

Maden	Eserler	Çivi Yazılı	Hiyeroglifli	Buluntu Yeri
Altın	Mühürler		X	Çorum-Sivas
	Disk		X	İzmir?
Gümüş	Ritonlar		X	?
	Kâse (Ankara2)?		X	?
	Tarkonde mos Mührü	X	X	İzmir?
	Mühürler		X	Çorum-Konya-Elazığ?-Samsun?
	Külçe		X	?
Tunç	Mızrak Uçları	X		Kayseri-Kahramanmaraş-Çorum-?
	Kılıçlar	X		Çorum-Diyarbakır
	Baltalar	X		Çorum-?
	Yaba	X		Sivas
	Tablet	X		Çorum
	Mühürler	X	X	Çorum-Çanakkale-Diyarbakır-Gaziantep-Adana?-Aksaray-Konya?
	Kâseler (Ankara3-Taprammi-Şarkışla)		X	Kırşehir?-Kastamonu-Sivas
Kolye Ucu		X	Çorum	
Kurşun	Levha		X	Çorum
Demir	Mühür (Konya Mührü-Demir ve Gümüşten)		X	Konya
Bakır	Mühür		X	Çorum

Tablo 2: Yapıldıkları madene göre eserler ve bulunduğu iller.

Harita¹⁶⁹: Çivi Yazılı ve Hiyeroglifli Madeni Eserlerin Bulunduğu İller

232

OANNES
3 (1)

İller	Çivi Yazılı	Hiyeroglifli
Çanakkale		X
İzmir?	X	X
Kastamonu		X
Çorum	X	X
Konya		X
Aksaray		X
Sivas	X	X
Kayseri	X	
Kahramanmaraş	X	
Gaziantep		X
Diyarbakır	X	X

Tablo 3: Madeni eserlerin bulunduğu iller ve o ilde bulunan madeni eserlerde saptanan yazı türü.

¹⁶⁹ <https://pixelmap.amcharts.com> kullanılarak hazırlanmıştır.

Buluntu Yeri Bilinen Mühürler	Damga	Çerçeve içinde hiyeroglif (Boğazköy)
		Giyos çerçeve içinde çivi yazısı (Alacahöyük)
		Hiyeroglif (Konya Mührü-Aksaray Mührü)
	Düğme	Çerçeve içinde hiyeroglif (Troia-Boğazköy (4 adet)-Alacahöyük-Diyarbakır-Kargamış)
		Üçlü çerçeve içinde hiyeroglif (Boğazköy)
	Yüzük	Oval yüzük-hiyeroglif (Boğazköy-Sivas Altın Yüzük Mührü)
Damga Yüzük - giyos çerçeve içinde hiyeroglif (Alacahöyük-Ortaköy)		
Buluntu Yeri Bilinmeyen Mühürler	Damga	Çerçeve içinde hiyeroglif
		Çerçevesiz hiyeroglif
		Dörtgen baskı yüzlü
		Giyos çerçeveli betim
	Düğme	Çerçeveli hiyeroglif
	Tarkondemos	Çivi yazılı çerçeve içinde hiyeroglif
	Yüzük	Damga yüzük-çerçeve içinde hiyeroglif
		Oval yüzük-hiyeroglif

Tablo 4: Madeni Mühür Türleri.